

אמנות ללא גבולות? על המוזיאון כמוסד מקומי

בעקבות פסק הדין בעניין מוזיאון רמת גן (עת"ם 12-21-56535 ריב נ' ראש עיריית רמת גן (30.12.2021))

מאת

עמר עין-הבר וגיא פריבר*

תקציר

בשנים האחרונות, מצוי חופש הביטוי האמנותי בישראל, תחת מתקפה. בזיקה למגמות המזוהות עם עליית הפופוליזם, חברי וחברות הממשלה עושים שימוש הולך וגובר בהבחנה המלאכותית שבין חופש הביטוי ו"חופש המימון", ומבקשים להצר את צעדיהם של יוצרים ביקורתיים ואופוזיציוניים באמצעות התניות תקציביות ומניעת מימון ציבורי. מן העבר האחר נשמעות טענות כי הגיוון בעולם היצירה עדיין רחוק מלהיות מספק, במיוחד בהתחשב במציאות הרב-תרבותית של מדינת ישראל.

המאמר טוען כי ביזור התמיכה בתרבות לשלטון המקומי, תהליך שבמידה רבה כבר קורם עור וגידים, טומן בחובו את הפוטנציאל להתמודד עם אתגרים אלה. במיוחד, אופיו האינטימי (יחסית) של השלטון המקומי מאפשר השתתפות משמעותית של הקהילה המקומית, ומעודד פשרות ודיון ציבורי מעמיק יותר מאשר ברמה המרכזית. כך באים לידי ביטוי הן ערכים של דמוקרטיה והשתתפות, והן של יעילות מבחינת ההספקה הרגישה למאפייני התושבים ולהעדפותיהם.

---

* עמר עין-הבר, תלמיד לתואר שני בבית הספר למשפטים של אוניברסיטת הרווארד; גיא פריבר, דוקטורנט בבית הספר למשפטים של אוניברסיטת הרווארד. על הערות ושיחות מאירות עיניים אנחנו מבקשים להודות לאורי אהרונסון, ישי בלנק, עפרה בלוך, שמואל ברון, נעם וייס, יובל יקותיאל, דורין לוסטיג, ניסים מזרחי, חגי פורת, ניצן פליטמן, איסי רוזן-צבי, ולמשתתפי ומשתתפות הסדנה למשפט ציבורי, הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב (25.4.2022). נבקש להודות גם לשופט/ת החיצוני/ת על הערות המעולות שסייעו לחידוד ולפיתוח הטענות. לבסוף, נבקש להודות למערכת עיוני משפט, ובפרט לגלעד אשל, מאיר קובה, נטלי קוזק, ושני שטילר, על הערותיהן המועילות ועבודתן המסורה. ככל שישנם אי דיוקים במאמר, הם באחריותנו בלבד.

ואולם, הגשמתם של ערכים אלו אינה אינהרנטית לביזור הסמכות לשלטון המקומי. בהתבסס על תיאוריה בתחום השלטון המקומי וכן על סוציולוגיה ביקורתית של שיח זכויות האדם, עיקר המאמר מוקדש לביקורת כפולה על החמצת ההבטחה של המקומיות בתרבות. המאמר עושה זאת תוך ניתוח פרשת מוזיאון רמת גן, שבמסגרתה התנגשות בין ראש העירייה ומועצת העיר לבין האוצרת סביב הסרת היצירה "ירושלים" השנויה במחלוקת הובילה לסגירת המוזיאון לתקופה ממושכת. טענתנו היא שהמתח בין הדמוקרטיה והבירוקרטיה המקומית כפי שהוא משתקף מהפרשה אינו מקרי; הוא מובנה על-ידי הארכיטקטורה המשפטית של המוזיאון העירוני, המעוצבת בתורה על-ידי ההגיונות המתנגשים של פקודת העיריות ושל חוק המוזיאונים, שבשם טוען כל אחד מהמשתתפים למונופול על הסדרת המוזיאון. בסיכומו של דבר נדחה את הקריאות להכריע במתח באמצעות המשפט, ונציע קריאה של הארכיטקטורה המשפטית כמעודדת שיח פתוח וקשוב תוך הכרה בתפיסות העולם המתחרות ביחס למוסד המוזיאון המקומי.

- מבוא..... 2
- א. פסק הדין בעניין מוזיאון רמת גן..... 4
- ב. המוזיאון כמוסד מקומי..... 6
- ג. המבנה המשפטי של המוזיאון המקומי..... 14
- ד. ביזור ממרכז, פופוליזם מקומי?..... 16
- ה. המוזיאון כמקדש ליברלי: האם נותר מקום למקומי?..... 26
- ו. במקום סיכום..... 37

מבוא

קריאתו של ראש עיריית רמת גן להסיר מהמוזיאון העירוני את היצירה "ירושלים" של האמן דוד ריב, אשר עתירה נגדה נדחתה על-ידי בית המשפט לעניינים מינהליים והובילה בסופו של דבר להתפטרותה של אוצרת התערוכה ולסגירת המוזיאון, הציתה מחדש דיון ציבורי סוער על היחס שבין פוליטיקה ואמנות. במאבק שבין ראש העירייה לאוצרת, מגלם כל אחד מהם חוק. ראש העירייה מדבר בשם פקודת העיריות¹ המקנה לעירייה שליטה במוזיאון הממוסד כתאגיד עירוני; ואילו האוצרת מדברת בשם חוק

¹ פקודת העיריות [נוסח חדש], נ"ח התשכ"ד 197 (להלן: פקודת העיריות).

המוזיאונים,² המבצר את שיקול דעתם של גורמי המקצוע. זה וזו, כל אחד כהתגלמות של רעיון אחר, דורשים שיקול דעת מכריע באתר שהוא המוזיאון העירוני. כל אחד מהם מדמיין עצמו כנהנה מעליונות נורמטיבית מוחלטת: ראש העירייה מתוקף סמכותו העליונה למתרחש בעיר והיותו נבחר ציבור המבטא את רצון התושבים; ומנגד, האוצרת, מייצגת את עולם האמנות, ורואה עצמה כבעלת מנדט אומנותי להכריע באשר למוצג בתערוכה. אנשי עולם האמנות רואים עצמם כמי שמופקדים על המוזיאון שהוא מרחב אומנותי ושאותו הם ממשיגים כמקדש, כמו האקרופוליס הנישא מעל וחסין מפני הספירה הפוליטית, מוגן על-ידי חופש הביטוי והיצירה כערכים אוניברסליים ובלתי מתפשרים.

מבלי יומרה או שאיפה להכריע במתח, רשימה זו מבקשת להציף שאלה שנעדרה כמעט כליל מהדיון סביב פרשת מוזיאון רמת גן: מה משמעות היותו של המוזיאון מוסד עירוני? לאחר תיאור המקרה ופסק דינו של בית המשפט לעניינים מינהליים נפנה לדון בשאלה זו. נסקור את ביזור מדיניות התרבות לרמה המקומית ונדון במעלותיו הפוטנציאליות. כן נטען כי בפרשת עיריית רמת גן, פוטנציאל זה נותר לא ממומש. בשני החלקים שלאחר מכן, נציע ביקורת כפולה על החמצת ההבטחה של המקומיות כפי שהיא משתקפת מהפרשה: נפנה תחילה את המבט אל ראש העירייה, ונציע כי בעוד שהעצמת מעורבותו של השלטון המקומי בתחום התרבות נועדה לעצב יחס רגולטורי שונה מזה שלו זוכים מוסדות התרבות מהשלטון המרכזי, בפועל, ניתן לראות את ההגיונות ודפוסי הפעולה של השלטון המרכזי משועתקים ברמה המקומית. אם כך, נשאל, מדוע לנו ביזור שלמעשה ממרכז, ונשען על מנגנונים רופפים לשיקוף הרצון המקומי? שאלה זאת צפה ביתר שאת נוכח החשש שדפוסי פעולה פופוליסטיים המוכרים מהשלטון המרכזי מתעצמים ברמה המקומית, שמתאפיינת במנגנון מוסדי ובתנאים חברתיים שעשויים להיות נוחים יותר לצמיחתם.

לאחר מכן, נפנה את המבט אל המתנגדים להסרת היצירה: אוצרות, אמנים, מרצות ועורכי דין לזכויות אדם, אותם נכנה יחדיו אנשי עולם האמנות. נטען כי הסגירות והיומרה האובייקטיבית-אוניברסלית של השיח שהם נשאו מקשות אף הן להביא לידי ביטוי את המקומיות שבה נטוע המוזיאון. את הדינמיקה שמלווה את המאבק נכנה בהשאלה ובהתכתבות עם הסוציולוג ניסים מזרחי דינמיקת הרמה והגן,³ ונראה איך תפיסתם של אנשי עולם האמנות את חופש הביטוי האמנותי כערך עליון נורמטיבית, בעל משמעות אובייקטיבית ובלתי מתפשרת, מקשה על משא ומתן בין דמיונות חלופיים ביחס למוסד המוזיאון. נסכם בתקווה שאלו ואלו יאמצו ראייה רפלקסיבית-ביקורתית שתביא לידי הכרה בתוקפן של תפיסות מתחרות של המוזיאון העירוני, הכרה שהיא הכרחית לדיאלוג פורה יותר, ולמימוש הפוטנציאל של המוזיאון כמוסד מקומי. רשימתנו מעוגנת אמנם במקרה של מוזיאון רמת גן, אולם אנחנו סבורים שהיא תופסת מתח שאינו תחום לגבולותיו.

² חוק המוזיאונים, תשמ"ג-1983, ס"ח 113 (להלן: חוק המוזיאונים).

³ ניסים מזרחי "מעבר לגן ולג'ונגל: על גבולותיו החברתיים של שיה זכויות-האדם בישראל" **מעשי משפט** ד 51 (2011) (להלן: ניסים מזרחי "מעבר לגן ולג'ונגל").

א. פסק הדין בעניין מוזיאון רמת גן

בדצמבר 2021, לאחר שיפוץ נרחב שארך כארבע שנים, מוזיאון רמת גן המחודש פתח את שעריו בהציגו את התערוכה "המוסד – המוזיאון והישראליות". תערוכה זו ביקשה להדהד את השאלות – "מהו תפקיד המוזיאון כמוסד של הציבור הישראלי? מהם הקשרים שהוא מקיים בפעילותו עם הקהלים שאותם הוא מייצג ועם ציבור מבקריו?".⁴ במהרה החלו להיות אלו להתברר באופן לא צפוי, נוכח דרישתו של ראש עיריית רמת גן כרמל שאמה הכהן להסיר מהתצוגה את יצירתו של האמן דוד ריב – "ירושלים", והסערה הציבורית שהתעוררה בעקבותיה.⁵ היצירה "ירושלים" מורכבת מארבעה ריבועים. בשניים מהם – תמונה ותמונת מראה של אדם חרדי שמתפלל בכותל המערבי; ליד האחת מופיע הכיתוב "ירושלים של זהב", ואילו ליד השנייה מופיע הכיתוב "ירושלים של חרא". התמונה הוצבה מאחורי דלת זכוכית בחדר האוסף של המוזיאון, כשהיא תלויה על רשת, כך שהייתה גלויה לקהל המוזיאון אף שלא הייתה חלק מהתערוכה ולא הוצגה בחלל המוזיאון הראשי. מספר ימים לאחר פתיחת

⁴ "המוסד: המוזיאון והישראליות" מוזיאון רמת גן לאומנות ישראלית
<https://www.rgma.org.il/Page/?pageid=18>

[<https://perma.cc/7HKX-VLWF>] (להלן: אתר "המוסד: המוזיאון והישראליות"). ר' גם נעמה ריבה "מוזיאון רמת גן ייפתח מחדש. העירייה מונעת ממייסדו להשתתף בחנוכתו" **הארץ** (22.12.2021)
<https://www.haaretz.co.il/gallery/art/premium-1.10485442>

[<https://perma.cc/7ZLD-YR48>] ("לפי הטקסט שמלווה את התערוכה, היא מבקשת להתחקות אחר האופנים שבהם מוסד המוזיאון משקף את הסיפור ואת האתוס של החברה הישראלית, כמו גם את הדרכים שבהם אלו מגולמים בבסיס קיומו. בהתייחס לכך, מציבה התערוכה שאלה מהותית: האם בכוחם של מוזיאונים לאמנות בישראל להוביל שינוי חברתי-פוליטי, או שמא הם קשורים ללא הפרד לתשתית הממסדית?").
⁵ ר' למשל: נעמה ריבה "ראש עיריית רמת גן דורש להסיר יצירה של דוד ריב מתערוכה במוזיאון בעיר" **הארץ** (25.12.2021)

<https://www.haaretz.co.il/gallery/art/1.10493621>
<https://perma.cc/AUH3-CWRP>; נועם כהן "ראש עיריית רמת גן דורש להסיר מהמוזיאון בעיר יצירה המבזה לטענתו את ירושלים" **N12** (26.12.2021)
https://www.mako.co.il/news-entertainment/2021_q4/Article-daab39a2055fd71026.htm ;
<https://perma.cc/D7DB-JEVV> ; יהונתן גוטליב "גזענות כלפי חרדים: הוסרה היצירה המזועזעת ממוזיאון רמת גן" **ערוץ 7** (28.12.2021)
<https://www.inn.co.il/news/536138>

[<https://perma.cc/5JU5-EVW2>]; שגיא בן נון "מהומה במוזיאון רמת גן: אמנים כיסו יצירות במחאה, ראש העיר דרש לחשוף אותן" **וואלה!** (28.12.2021)
<https://perma.cc/8NNY-QG9N> ; <https://e.walla.co.il/item/3479607>
 דר מוספיר "סערת היצירה 'ירושלים' הגיעה לבית המשפט: 'זה כתם לדראון עולם בתרבות הישראלית'" **Ynet** (29.12.2021)

<https://www.ynet.co.il/entertainment/article/rjodvayjk>
[.https://perma.cc/A3DF-JZ6P](https://perma.cc/A3DF-JZ6P)

התערוכה, פרסם ראש עיריית רמת גן מספר רשומות (פוסטים) ברשת החברתית האינטרנטית פייסבוק, שבהן הבהיר כי הוא סבור שיש להסיר את היצירה. זאת, למרות שסגנו – עו"ד רועי ברזילי, המכהן כיו"ר הוועד המנהל של המוזיאון – מתנגד לכך. ראש העירייה כתב כי הצגת היצירה מהווה חציית גבול מביקורת לגיטימית לשיח בוטה ומסית כלפי ירושלים והכותל, וכי היא מבטאת גזענות כלפי חרדים.⁶ בפוסט אחר אף ביקש ראש העירייה מהתושבים להצביע (בסקר שהעלה לעמוד הפייסבוק שלו) האם הם מעוניינים בהסרת היצירה או בהשארתה על כנה.⁷ מנגנון ההצבעה כלל סימון סמליל (אמוג'י) בצורת לב על מנת להסיר את היצירה, או סמליל צוחק על מנת להשאיר את היצירה שבצילום. תוצאות "ההצבעה" נכון לכתיבת שורות אלה הן 1,600 לבבות לעומת 700 סמלילים צוחקים. בהמשך לכך, למחרת הורה ראש העיר לסגנו, שמכהן גם כיו"ר המוזיאונים בעיר, להעביר את היצירה ממקומה למקום צדדי במחסן האוסף, כך שהקהל לא יוכל לראותה.⁸

בעקבות עתירה של האמן ושל האגודה לזכויות האזרח, ולא בפעם הראשונה במקרים מסוג זה,⁹ התגלגלה הסוגיה לפתחו של בית המשפט. פסק דינו של בית המשפט לעניינים מינהליים התמקד בשאלה האם חרג ראש העירייה מסמכותו בכך שהורה למוזיאון להסיר את היצירה. הצדדים הסכימו, כי באופן עקרוני ראש העירייה אינו מוסמך להורות על הסרת היצירה (סמכות המוקנית על-פי חוק המוזיאונים לאוצרת ולוועד המנהל).¹⁰ השופט קובי ורדי סבר אפוא כי מדובר בשאלה יישומית בעיקרה – האם התבטאויותיו של ראש העירייה עולות כדי הנחיה בחוסר סמכות, או שמא מדובר בשיקוף חוקי ואולי אף רצוי של עמדת התושבים לוועד המנהל של המוזיאון, הוא הגוף המוסמך לקבלת ההחלטה.¹¹ קיומו של דיון ממושך במסגרת הוועד המנהל, שבסופו התקיימה הצבעה והוחלט ברוב מוחץ על הסרת היצירה, שכנע את השופט ורדי

⁶ עת"מ (מינהליים ת"א) 56535-12-21 ריב נ' ראש עיריית רמת גן, בפסקה 6 (נבו 30.12.2021) (להלן: עניין רמת גן); כרמל שאמה הכהן פייסבוק (24.12.2021) <https://www.facebook.com/MayorShama/photos/a.57824968556713> [https://perma.cc/4VKL-N86E] /9/4956407707751293 (נצפה לאחרונה ביום 13.5.2023).

⁷ כרמל שאמה הכהן פייסבוק (25.12.2021) <https://www.facebook.com/MayorShama/photos/a.57824968556713> [https://perma.cc/AQD2-64NU] /9/4961608847231179 (נצפה לאחרונה ביום 12.5.2023).

⁸ עניין רמת גן, לעיל ה"ש 6, בפסקה 13.

⁹ ר' למשל עע"ם 2211/19 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ראש עיריית חיפה (נבו 11.11.2020) (להלן: עניין מוזיאון חיפה).

¹⁰ סעיף 4 לחוק המוזיאונים, לעיל ה"ש 2: "הנהלת מוזיאון מוכר היא בת חורין לכלכל כטוב בעיניה את ענייני המוזיאון במסגרת תקנונו ותקציבו, ובכפוף להוראות חוק זה והתקנות לפיו"; ר' גם להלן ה"ש 47 והטקסט המקיף אותה.

¹¹ פסק דינו של בית המשפט לעניינים מינהליים לא נדרש לאופי סמכותו של הוועד המנהל להחליט על הסרת היצירה בניגוד לעמדתה של אוצרת התערוכה, היא הגורם המקצועי המובהק. שאלה זו, המעניינת כשלעצמה, אינה במוקד רשימה זו.

שתפקידו של ראש העירייה בפרשה הסתכם בשיקוף הפגיעה ברגשות הציבור לוועד המנהל, על מנת שתקבל את המשקל הראוי בקבלת ההחלטה על-ידי הגוף המוסמך. בית המשפט התרשם כי למרות שתחילה סבר ראש העירייה בניגוד לדין כי בסמכותו להסיר את היצירה, בעקבות ייעוץ משפטי "התעשת" ופעל בהתאם לדין, כששיקף את עמדתו לוועד המנהל של המוזיאון שהתכנס להכריע במחלוקת שבין ראש העירייה והאוצרת.¹² בית המשפט לעניינים מנהליים קבע כי מדובר אמנם ב"קו גבול עדין", בין התערבות לגיטימית לבין פגיעה בעצמאות שיקול הדעת של המוזיאון, אולם לא הוכח שזה נחצה.¹³ פסק הדין נחתם בקריאה לפיה "יש לקוות שהאמנות תרים את ראשה ותחזור ליתן את הטון בזירה הטבעית שלה – המוזיאונים".¹⁴

סיווג אמירותיו של ראש העירייה כשיקוף מותר (ורצוי) של רצונם הכללי של התושבים להבדיל מהנחיה אסורה בחוסר סמכות חשוף לביקורת. ייתכן כי אבחנה זו עומדת מבחינה אנליטית, אולם בפועל קשה לומר איפה האחד נגמר והשני מתחיל, מתי אמירה של ראש העיר המשקפת (לטענתו, ועל כך בהמשך) את רצון התושבים הכללי הופכת להנחיה שניתנה בחוסר סמכות, במיוחד בהינתן יחסי הכוחות במקרה זה. מעבר לכך, הניסיון לגזור את האיזון הראוי מתוך חופש הביטוי ומגבלותיו המשורטטות על-ידי החשש מפגיעה ברגשי הציבור, משל מדובר היה בתרגיל דוקטיבי, מעורר קושי אף הוא. נדון בביקורות אלו להלן תוך התמקדות דווקא במה שאין בפסק הדין – התייחסות לאופייה הייחודי של המחלוקת כסוגיה "מקומית". בחלק הבא נשאל בפשטות – מהו בכלל ההיגיון מאחורי קיומו של המוזיאון כמוסד מקומי, ומהן המשמעויות של מיסודו ככזה? בהמשך, נבחן כיצד יכולות וצריכות התשובות השונות לשאלה זו להשפיע על הארכיטקטורה המשפטית הראויה של מוסד המוזיאון העירוני.

ב. המוזיאון כמוסד מקומי

בשנים האחרונות, הציבור הישראלי עד לניסיונות של השלטון המרכזי להגביל את התכנים האמנותיים המוצגים במוסדות התרבות בישראל כאשר אלו חורגים ממרחב החוקיות והלגיטימציה שהוגדר על ידו. אלו באו לידי ביטוי בשורה של דברי חקיקה,

¹² עניין רמת גן, לעיל ה"ש 6, בפסקה 21.

¹³ שם, לעיל ה"ש 6, בפסקה 34.

¹⁴ שם, לעיל ה"ש 6, בפסקה 45.

בהם "חוק החרם"¹⁵ וחוק הנכבה,¹⁶ וכן במאמצים נקודתיים של שרי ושרות הממשלה לפעול לשלילת תקציבים ופרסים מתוקף מקורות סמכות שונים (שנשללו לעתים על-די הייעוץ המשפטי לממשלה או בג"ץ).¹⁷ ההיגיון בבסיס התערבויות אלו מבחין בין חופש הביטוי של האמנים ל"חופש המימון" של המדינה.¹⁸ לפי היגיון זה, שנועד

¹⁵ חוק למניעת פגיעה במדינת ישראל באמצעות חרם, תשע"א-2011, ס"ח 972. החוק מגדיר חרם על מדינת ישראל כ"הימנעות במתכוון מקשר כלכלי, תרבותי או אקדמי עם אדם או עם גורם אחר, רק מחמת זיקתו למדינת ישראל, מוסד ממוסדותיה או אזור הנמצא בשליטתה, שיש בה כדי לפגוע בו פגיעה כלכלית, תרבותית או אקדמית" (סעיף 1, שם). בין היתר, החוק קובע כי שר האוצר רשאי, לאחר התייעצות עם שר המשפטים, לשלול הטבות ותמיכות ממי שקרא ביועץ להטלת חרם על מדינת ישראל, או שהתחייב להשתתף בחרם על המדינה (סעיף 4, שם).

¹⁶ חוק יסודות התקציב (תיקון מס 40), התשע"א-2011, ס"ח 686. החוק מסמיך את שר האוצר, בהסכמת השר הממונה על סעיף התקציב הרלוונטי, להפחית העברות תקציביות לגופן בגין שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; הסתה לגזענות, לאלימות ולטרור; תמיכה במאבק מזוין או במעשה טרור נגד מדינת ישראל, ציון יום העצמאות או יום הקמת המדינה כיום אבל; או השחתה או ביזוי פיזי הפוגע בכבוד דגל המדינה או סמל המדינה (סעיף 3(ב), שם).

¹⁷ ר' למשל את מכתבה של המשנה ליועץ המשפטי לממשלה (משפט ציבורי-מנהלי) דינה זילבר שבו הבהירה כי לשרת התרבות אין סמכות להתערב בתכנים האמנותיים של אירועי תרבות, ובפרט להורות על ביטול הקרנת הסרט "לאה צמל, עורכת דין" בפסטיבל הקולנוע הדוקומנטרי "דוקאביב גליל מעלות תרשיחא". באופן דומה הבהירה כי לרשות המקומית אין סמכות להתערב בתוכנן של פעילויות ציבוריות: מכתב מדינה זילבר, משנה ליועץ המשפטי לממשלה (משפט ציבורי-מנהלי), לעו"ד דן יקיר, היועץ המשפטי לאגודה לזכויות האזרח בישראל, בעניין ביטול הקרנת הסרט "לאה צמל, עורכת דין" בפסטיבל דוקאביב (8.11.2019) http://a59952db-05ff-468c-a8f0-411f44dfbc9c.filesusr.com/ugd/01368b_d49888371b0f45f09d322373ea8076/21_8c236e.pdf [https://perma.cc/QK4N-8CP4]. כמו כן ראו: בג"ץ 8076/21 ועדת השופטים להענקת פרס ישראל לשנת תשפ"א בתחום חקר מדעי המחשב נ' שרת החינוך (נבו 29.3.2022).

¹⁸ טענה המזוהה במיוחד עם שרת התרבות לשעבר, מירי רגב. ר' גם: Adam Shinar, *Democratic Backsliding, Subsidized Speech and the New Majoritarian Entrenchment*, 69 AM. J. COMP. L. 335, 343-347 (2021) ואולם להיגיון שבבסיסה שורשים במשפט הישראלי, החל ברעת הרוב בעניין פסטיבל אבו גוש (שבו נקבע, בתחילת שנות השבעים, כי משרד התרבות רשאי שלא לממן את פסטיבל המוסיקה הכנסייתית, על בסיס שיקול הדעת הרחב המסור למדינה לקבוע באילו תכנים היא מעוניינת או לא מעוניינת לתמוך, ובהיעדר חובה פוזיטיבית לתמוך במוסיקה כנסייתית דווקא, בג"ץ 175/71 פסטיבל למוסיקה אבו-גוש קרית יערים, אגודה רשומה נ' שרת החינוך והתרבות, פ"ד כה (2) 821 (1971)), ועד לדעת המיעוט של השופט מינץ בעניין הקוריים המנחים, שבמסגרתה סבר כי החוק הקובע הפחתות תקציביות ממוסדות תרבות על בסיס הימנעותם מלהופיע בפריפריה (שהוגדרה ככוללת את שטחי יהודה ושומרון) או בנזון למופיעים בשטחים אלו אינו מפלה או פוגע בחופש הביטוי של מוסדות התרבות, שכן לאלו אין זכות קנויה במדיניות התמיכה ואילו למדינה שיקול דעת

לשלול את הטענה לפגיעה בזכויות יסוד, בעוד שלכל אדם זכות להתבטא ככל העולה על רוחו, לאיש אין זכות קנויה לתקציב ציבורי שיאפשר לו לעשות כן; או כפי שניסח זאת שופט בית המשפט העליון של ארה"ב אנטונין סקאליה – "אמני האוונגרד יכולים לחבוט בבורגנות כאוות נפשם, הם פשוט לא זכאים ליהנות מכך שהבורגנות תשלם על זה מכסי המיסים".¹⁹ ההבחנה בין חופש הביטוי ל"חופש המימון" פתלתלה ומבלבלת: בהתחשב בכך שעצם קיומה של האמנות תלוי (במידה כזו או אחרת) בתמיכה ציבורית, ההבחנה מובילה בפועל לצנזורה גם אם היא לא מכירה בכך. ואולם, לנוכח ההכרה כי החלטות חלוקתיות המאפשרות פעילות אחת תוך שהן גודעות את אפשרות קיומה של אחרת על בסיס סדר עדיפויות של קובעי המדיניות הן חלק אינטגרלי מפעילותה של המדינה המודרנית, ההבחנה בין חופש הביטוי ו"חופש המימון" גם נראית מתבקשת ואף הכרחית. ואכן, בתי המשפט בישראל (ומחוצה לה) התקשו בעיצוב דוקטרינה בהירה וקוהרנטית להכרעה בהתכתשויות המימון המגיעות לפתחם חדשות לבקרים.²⁰ התוצאה היא שבמקרים רבים התאפשר השימוש הממשלתי בשוט התקציבי, באופן שמעורר חשש לקיומה של יצירה ביקורתית ומאתגרת, בעיקר ככל שהשלטון מרבה להשתמש בסמכותו התקציבית להנצחת כוחו הפוליטי תוך הגבלת תכנים אופוזיציוניים.²¹

לכאורה, ניתן היה לקוות שבמקרים שבהם מושכת המדינה את ידיה מתמיכה באמנות או עושה שימוש בשוט התקציבי, ניתן יהיה לפצות על כך באמצעות "מנגנוני השוק", דהיינו ההכנסות מצריכה. אלא שהדברים אינם כה פשוטים. אמנות יכולה להיות עניין יקר. לא אחת, היא אף עשויה להיות "לא כלכלית". הספרות הכלכלית אפיינה מספר קטגוריות של יצירה שיתקשו להתקיים במודל מסחרי המבוסס על ביקוש בלבד, ועם אלה נמנות, לצד "אמנויות יקרות" (כמו אופרה ותזמורת פילהרמונית),

---

רחב בקביעתה (בג"ץ 7647/16 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' שרת התרבות והספורט (נבו 13.5.2020)). לסקירה מפורטת ראו: אורי אהרונוסון, גיא פריבר והילה שמיר "מה בין חופש הביטוי ו'חופש המימון'? על העברות תשלומים מותנות וחופש הביטוי הפוליטי במדינת הרווחה" (טרם פורסם). לדיון במתח כפי שהוא משתקף בפסיקת בית המשפט העליון של ארצות הברית ראו: אוון פיס "החירות הפוליטית וחופש המימון" **מעשי משפט** ט(2) 243 (2018). ליאורה בילסקי ועפרה בלוך טוענות כי יש להבין את טענת "חופש המימון" של המדינה כביטוי של "הפליה ניאו-ליברלית", המשתמשת בתמריצים כלכליים ומוסווית תוך שימוש בהיגיון השוקי של העדפות פרטיות לגיטימיות. ראו: ליאורה בילסקי ועפרה בלוך "הפליה ניאו-ליברלית: בחזרה אל המסה 'מחשבה ביקורתית בצל המשפט' (2012)" **תיאוריה וביקורת** 50, 175, 182-184 (חורף 2018).

Nat'l Endowment for the Arts v. Finley, 524 U.S. 569, 595-96 (1998)¹⁹
 ("Avant-garde artistes such as respondents remain entirely free to epater les bourgeois; they are merely deprived of the additional satisfaction of having the bourgeoisie taxed to pay for it")

אהרונוסון, פריבר ושמיר, לעיל ה"ש 18.²⁰

אדם שנער "חופש הביטוי, חופש המימון ועקרונ אי-ההנצחה" **משפטים על אתר** יב 29²¹
 (2018).

בעיקר יצירות פרינג', אמנות אקספרימנטליסטית וחתרנית, וכן יצירות המזוהות עם-ופונות אל קבוצות מיעוט תרבותיות.²² כך, מדובר ב"כשל שוק" שבו סוג מסוים של אמנות – אשר נתפס כמועיל חברתית ורצוי מבחינת מדיניות תרבות – סובל מחוסר מימון כרוני. על כן, על פי תיאוריות כלכליות ורגולטוריות קונבנציונליות, זהו מקרה קלאסי שבו על המדינה להתערב בשוק על מנת לפתור את הכשל. עם זאת, במידה לא מבוטלת, הקטגוריות האמנותיות שאינן זוכות למימון הביטוי של המשתתפים בהן, הן בדיוק אותן הקטגוריות ש"מסומנות" על-ידי מנגנוני הנאמנות בתרבות למיניהם. כך, מצוי הביטוי החתרני במעין מלכוד כפול: מצד אחד, הוא עלול להתקשות, מעצם טבעו, להיות "כלכלי" מספיק באופן שייתר תמיכה, ואולם בה בעת הוא חשוף לניסיונות השלטון להצר את צעדיהם של יוצרים ביקורתיים (הנתמכים, בישראל, במארג חקיקתי ייעודי).

אל מול כישלונם של מנגנוני השוק והמדינה כאחד בטיפול הגנה על אמנות החורגת מהמיינסטרים והנוח לעיכול, העצמת תפקידו של השלטון המקומי בעיצוב מדיניות התרבות ומימושה נראית מבטיחה. גיוון במקורות המימון כשלעצמו עשוי לרכז את הפגיעה משימוש שרירותי של המדינה בשוט התקציבי, שכן הוא מרכז את התלות של מוסדות התרבות במדינה. ואולם מעבר לכך, נוכח מאפייניו של השלטון המקומי, מפתה לחשוב שניהול מדיניות תרבות ברמה המקומית טומן בחובו מעלות הנעדרות מהשלטון המרכזי.

כך, לשלטון המקומי מספר יתרונות מרכזיים לעומת השלטון המרכזי בעיצוב מדיניות תרבות. מעל לכל, אופיו האינטימי (יחסית) של השלטון המקומי מאפשר השתתפות משמעותית יותר של הקהילה המקומית ביחס לזו המתאפשרת במנגנוני השלטון המרכזי,²³ ורגישות מוגברת למאפייניה של הקהילה, המאפשרת פשרות ודיון ציבורי מעמיק יותר מאשר ברמה המרכזית.²⁴ מושגים ערטילאיים כמו "העניין הציבורי" או "רגשות הציבור" עשויים להתמלא תוכן מזוקק יותר ברמה המקומית, מבלי להתעלם מכך שמושגים אלו הם בהכרח טנטטיביים ומשתנים, ועיצובם נתון למאבק מתמיד. שנית, כפי שהציעו איסי רוזן-צבי ויובל יקותיאל במחקרם, באופן פרדיגמטי מוסדות השלטון המקומי בנויים לקיים הליכי השתתפות איכותיים יותר מאלו שמתאפשרים במסגרת השלטון המרכזי, זאת בהתחשב במספר התושבים ובזיקתם לסוגיות הנחשבות מקומיות, בקרבה היחסית של נבחריו הציבור לתושבי העיר שאותם הם מייצגים, ובחסינותו היחסית של השלטון המקומי מפני הגרעון הדמוקרטי הכרוך בהתעצמות הביורוקרטיה במדינה המנהלית. באופן זה, ביזור מדיניות התרבות לרמה המקומית מביא לידי ביטוי שני ערכים מרכזיים – הספקה יעילה מבחינת

²² על מגבלותיו של "השוק החופשי" בטיפול אמנות ראו: DAVID THROSBY, THE ECONOMICS OF CULTURAL POLICY 72-76 (2010).

²³ ישי בלנק "מקומו של המקומי: משפט השלטון המקומי, ביזור ואי-שוויון מרחבי בישראל" משפטים לד(2) 197, 215-216 (2004) (להלן: בלנק "מקומו של המקומי").

²⁴ Yishai Blank, *City Speech*, 54 HARV. C.R.-C.L.L. REV. 365, 390 (2019) (להלן: Blank, *City Speech*).

רגישותה להעדפות ולהסתייגויות של תושבי המקום, ודמוקרטיזציה של מדיניות התרבות.²⁵ גישה זו מהדהדת את הטענה שקבלת החלטות ברמה המקומית משרתת בה בעת תכלית דליברטיבית (שמרפאת את הכשל הדמוקרטי שבהתעצמות הביורוקרטיה והנטייה להסתמכות על מומחיות במדינה המנהלית המודרנית) ותכלית אינסטרומנטלית של שיקוף יעיל של העדפות (שממתנת את הכשלים הנוצרים מריחוק המוסדות הנבחרים הלאומיים מהבוחרים עצמם).²⁶

מקרה המדגים את המתח המתואר אך גם מדגיש את מעלותיו של השלטון המקומי בעיצוב מדיניות תרבות הוא המקרה של מוזיאון חיפה, פרשה הקרובה לענייננו. בחודש יולי 2018, נפתחה במוזיאון חיפה התערוכה "סחורה מקודשת!", שהציגה בין היתר את מריה הקדושה ככובת ברבי וכן את רונלד מקדונלד כישו הצלוב ("מקישו").²⁷ התערוכה עוררה סערה והציתה מחאה בקרב קהילות נוצריות בחיפה, במהלכן אף נזרק

²⁵ איסי רוזן-צבי ויובל יקותיאל "מקומו של השלטון המקומי במימוש הזכות לתרבות של מזרחים בישראל" **משפט וממשל** כג 531-528, 467 (2022) (להלן: רוזן-צבי ויקותיאל). בעוד שהכותבים סבורים שתמיכה ציבורית בתרבות על-ידי השלטון המקומי עדיפה נורמטיבית ביחס לשלטון המרכזי, רוזן-צבי ויקותיאל חושפים את מגוון האופנים שבהם הישענות על השלטון המקומי במתכונתה הנוכחית מנציחה ואף מקצינה את אי השוויון בין רשויות מקומיות ובהמשך לכך בין אשכנזים ומזרחים, כפועל יוצר מפזזרם הגיאוגרפי. אי השוויון נובע לא רק מהפערים שבין חוסנן הכלכלי של רשויות מקומיות שונות, אלא גם מהיכולת הדיפרנציאלית להגיש בקשות לתמיכה במסגרת המנגנון הנוכחי שהוא מורכב ומסופף וכן מהדרישה הרווחת של משרד התרבות למימון תואם, שפעמים רבות רשויות מקומיות שלא נהנות מאיתנות כלכלית אינן יכולות לעמוד בו. בהתאם לכך, מציעים הכותבים לעצב מחדש את מנגנון התמיכה הממשלתי, כך שהתמיכות יועברו לרשויות המקומיות לפי אמות מידה קבועות מראש וכן כי יקבע מימון תואם דיפרנציאלי, שלא יהווה חסם בעבור רשויות מקומיות חלשות. שם, בעמ' 534-531. באופן דומה, אף תקציבים שמגיעים לתמיכה בתרבות ופנאי ממקורות חיצוניים שאינם השלטון המרכזי – ובראש ובראשונה מפעל הפיס – מחולקים באופן רגריסיבי בין היתר משום היכולת הדיפרנציאלית להגיש בקשות תמיכה, חיים לוינסון "מפעל הפיס מעביר מאות מיליונים לרשויות איתנות: 'החלשות לא יודעות לבקש מענקים'" **הארץ**

<https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium.HIGHLIGHT>
[https://perma.cc/C9RL-T6T8j]-MAGAZINE-1.10541353

²⁶ ר' למשל: Charles F. Sabel and Michael C. Dorf, *A Constitution of Democratic Experimentalism*, 98 COLUM. L. REV. 267, 292-314, 316-23 (1998).

²⁷ גם את תערוכה זו, כמו את התערוכה במוזיאון רמת גן, אצרה סבטלנה ריינגולד. לעמוד התערוכה: "Shop It!" **מוזיאוני חיפה: שישה מוזיאונים במסגרת אחת** https://www.hma.org.il/%D7%AA%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%9B%D7%95%D7%AA/6223/!Shop_It [TPM 3] (נצפה לאחרונה ביום 12.5.2023).

בקבוק תבערה למוזיאון.²⁸ ראשי קהילות נוצריות בעיר דרשו את הסרת היצירה ועתרו לשם כך לבית המשפט בטענה לפגיעה ברגשותיהם הדתיים. ואולם בסופו של דבר, דליברציה שבעניינה היו מעורבים ראשי הקהילות, ראש העירייה ומנכ"ל המוזיאון הובילה להסכמה שהעבודות השנויות במחלוקת יוצגו בחלל נפרד וסגור, ויוצב שלט המזהיר את באי המוזיאון מפני הפגיעה האפשרית ברגשותיהם.²⁹ אמנם, נוכח האלימות שהתלוותה למחאת הקהילות הנוצריות בפרשת מק'ישו קשה לומר כי מדובר במקרה של דליברציה אידיאלית, ובכל זאת, ניתן לראות כיצד רגשותיו של מיעוט לאומי באו לידי ביטוי ברמה המקומית באופן שהוביל לפשרה ששיקפה מבחינת הצדדים את ההגנה על חופש הביטוי והיצירה מחד גיסא ואת ההכרה בפגיעה האפשרית ברגשות הדת מאידך גיסא.³⁰ פסק הדין בעניין מוזיאון חיפה, שבו דחה בית המשפט עתירה של האגודה לזכויות האזרח נגד ההסדר שנקבע,³¹ הכיר במעלותיה של הדליברציה כפי שבאה לידי ביטוי בפרשה זו, וקבע אפוא שמעורבות ראש העירייה בקונפליקט כמו זה שנוצר לא רק שאינה בהכרח פסולה, אלא שהיא אף עשויה להיות חשובה, מתבקשת ובעלת השפעה על החלטותיו של המוזיאון המקומי.³² פסק הדין לא עמד אמנם על הערך המוסף הייחודי של ראש העירייה ביחס לאישי ציבור ברמה הלאומית, אך אנחנו סבורים כי כאשר מביאים את הניתוח המוצע כאן בחשבון הדברים מקבלים מימד נוסף של הצדקה.

מעבר לכך, לפחות בתיאוריה, ביזור האחריות על מפעלי תרבות לרמה המקומית ממריך את התחרות על משאבים ועל הקמתם של אולמות ומרכזי תרבות, באופן שאמור

²⁸ ליאור אל-חי "סערת 'מק-ישו' בחיפה: בקבוק תבערה לעבר מוזיאון, שוטרים נפצעו קל בהפגנה" *Ynet* (11.1.2019) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-11110,00.html> [https://perma.cc/D3X7-GS35]. לאחר כמה ימים אף נזרק לעבר המוזיאון רימון הלם, יואב איתאל "המחאה נגד היצירה 'מק ישו': רימון הלם הושלך לעבר מוזיאון חיפה לאמנות" *וואלה!* (12.1.2019) <https://e.walla.co.il/item/3212827> [https://perma.cc/5JZP-9BX6].

²⁹ עניין *מוזיאון חיפה*, לעיל ה"ש 9. יש לציין כי בשלב זה הסתיים חוזה ההשכרה של העבודה "מק'ישו", כך לדברי ראש העירייה ובעקבות דרישת האמין אני לינון, שהתנגד להצבת היצירה במוזיאון ישראלי נוכח תמיכתו בתנועת ה-BDS.

³⁰ כך, לפי בלנק, לאור העובדה שלמיעוטים יש כוח אלקטורלי מועט ואפשרות מוגבלת להשפיע בדיונים ציבוריים כלל-ארציים, יש להם את הצורך המוגבר ברשות המקומית, כדי שתשמש כעבורם כ"מגבר". *Blank, City Speech*, לעיל ה"ש 24, בעמ' 395.

³¹ ראוי לציין כי העתירה בעניין מוזיאון חיפה הוגשה אמנם תחילה על ידי כנסיות נוצריות, אולם עתירתן נמחקה בעקבות הפשרה שאליה הגיעו בהידברות עם ראש עיריית חיפה. ההליך שהגיע לפתחו של בית המשפט העליון, הוא ערעור על דחיית העתירה המינהלית של האגודה לזכויות האזרח שהוגשה בעקבות אותה פשרה (עניין *מוזיאון חיפה*, לעיל ה"ש 9, פס' 4-2 לפסק דינו של השופט סולברג; ר' גם עת"ם (מינהליים חי') 67938-01-19 *האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ראש עיריית חיפה* (נבו 10.2.2019); ה"פ חי') 32347-01-19 *סמרה נ' עיריית חיפה* (הוגש ביום 13.1.2019).

³² עניין *מוזיאון חיפה*, לעיל ה"ש 9, בפסקה 16 לפסק דינו של השופט סולברג.

לעודד מגוון ולדחוף את הרשויות המקומיות לשיפור מתמיד.³³ כפי שטוענים רוזן-צבי ויקותיאל, בניגוד למוצרים ושירותים שהשאפה העקרונית היא לספקם לאזרחי המדינה באופן אחיד (כמו שירותי ביטחון), בעולם האמנות יש חשיבות של ממש לפלורליזם ביצירה, שביזור מדיניות התרבות מעודד גם כן.³⁴ הדבר נכון ביתר שאת כאשר מדובר בקבוצות מיעוט שייצוגן חסר ברמה הלאומית ועשויות להיות מיוצגות באופן משמעותי יותר (ולעיתים באופן בלעדי) ברמה המקומית, אך גם באופן רחב יותר: ביזור מדיניות התרבות לרמה המקומית מאפשר לעיר למתג ולבדל את עצמה, לבחור מדיניות תרבות נבדלת וייחודית, המתאימה להעדפותיהם של תושבי העיר או עולה בקנה אחד עם מאפייניה התרבותיים המיוחדים של העיר. דוגמאות בולטות לכך בישראל הן למשל הערים תל-אביב וירושלים, שהן ערים בעלות מדיניות תרבות ייחודית ואשר מזהות כבירות תרבותיות ובעלות זיקה למוסדות התרבות הבולטים (המאוגדים פעמים רבות כתאגידים עירוניים), אך גם במקומות רבים נוספים – חשבו למשל על השקעתה של חולון באירועי תרבות לילדים, פסטיבל הכליזמרים בצפת, פסטיבל המוזיקה של כפר-סבא, פסטיבל המחולות בכרמיאל, כפר המוזיקה בקיבוץ אילון או כפר בלום, פסטיבל המוזיקה באבו-גוש או תאטרון הרחוב של בת ים. חזון מוסד התרבות כמוסד מקומי הוא לא בהכרח אינטואיטיבי, ואף עשוי להיראות מעט מוזר. פעמים רבות אנו הרי נוטים לייחס ליצירות שזכו למעמד קאנוני (ולא רק להן) "ערך אוניברסלי". עם זאת, באופן דיאלקטי, לעיתים, דווקא מופעים תרבותיים אשר מוכרים כבעלי "ערך אוניברסלי" מזהים עם פרטיקולריות לוקאלית, תוך שהם מעגנים את האמנות במקומיות ומפרידים אותה ממנה בעת ובעונה אחת.³⁵ מעבר לכך, ללב מתגנב החשש שביזור התמיכה בתרבות והרגישות להעדפות מקומיות יגבירו את

³³ עדנה הראל פישר *ממלכתיות במדיניות תרבות* 131 (מחקר מדיניות 146, המכון הישראלי לדמוקרטיה 2020). לניתוח כלכלי קלאסי ראו: Charles M. Tiebout, *A Pure Theory of Local Expenditures*, 64 J. POL. ECON. 416 (1956).

³⁴ רוזן-צבי ויקותיאל, לעיל ה"ש 25, בעמ' 529.

³⁵ מגדל אייפל, לפי רולאן בארת, "נוכח גם למען העולם כולו. ראשית, כסמל אוניברסלי של פריז, הוא נוכח בכל מקום על פני האדמה שבו פריז מוצגת בדימוי; מהמערב התיכון ועד אוסטרליה, אין מסע לצרפת שלא נערך במידה כזו או אחרת בשמו של המגדל; אין ספר לימוד, כרזה או סרט על צרפת שאינם עושים בו שימוש כסמל הראשי של העם ושל המקום: הוא שייך לשפה האוניברסלית של המסע. יותר מזה: מעבר לאמירתו הפריזאית המובהקת, הוא קשור לדמיון האנושי במובנו הכללי ביותר; צורתו הפשוטה, התבניתית, מעניקה לו ייעוד של סיפרה איסופית..." (רולאן בארת "מגדל אייפל" (1964) *מלחמת הרחובות והבתים וטקסטים אחרים על העיר* 316, 317 (שרון רוטברד עורך ומתרגם 2021)). גם ולטר בנימין קשר בין ההיסטוריה של האנושות ללוקאליות הפריזאית כשהעיר כי "מעט דברים בהיסטוריה של האנושות ידועים לנו כמו ההיסטוריה של העיר פריז" (ולטר בנימין *פרויקט הפסאזים: מבחר* 43 (יואב רינון עורך מדעי וניר ורוני רצ'קובסקי מתרגמים 2019)). מניפסטציה נוספת בהקשר זה היא היצירה "גרניקה" לפיקאסו, המתארת את הפצצת העיירה הבסקית גרניקה במלחמת האזרחים בספרד, אשר הפכה לסמל אוניברסלי של חורבן, אובדן, והרס (אנו מודים ליובל יקותיאל על הפנייתה לדוגמה זו).

הניסיונות לקלוע לטעמים של "הצרכנים"; הקומודיפיקציה של האמנות, שהטרידה את ההוגים של אסכולת פרנקפורט,³⁶ עלולה להוביל להקהיית אופייה המאתגר והביקורתי, האקספרימנטלי והחתרני. כדי לסבך עוד יותר, נזכיר שהחזות המקומית של המוזיאון, יותר משהיא משקפת "מקומיות" – עלולה דווקא להוות מנגנון לעיצוב הזהות המקומית שנכפה, מטאפורית, מלמעלה. המחשה לכך ניתן למצוא במחקרו המפורסם של בנדיקט אנדרסון המתאר את עליית המוזיאון כאתר שבו מכונים כוחות קולוניאליים את זהותה של הקהילה המדומיינת באמצעות הצגת ממצאים המאשרים לכאורה את שורשיה.³⁷ ניתן לטעון שדינמיקה שכזו חוזרת בווריאציות שונות, אף אם מעודנות יותר, עד עצם היום הזה, באופן שמעורר שאלות בלתי נמנעות באשר לזהותו של המקומי ולאופנים שבהם תרבות מקומית מכוננת, וניתן לראות אותה גם במאבק התרבותי בעניין מוזיאון רמת גן, כפי שנבקש להראות בהמשך. את כל אלו יש לזכור בכאוננו לעצב מדיניות תרבות מבוזרת. עם זאת, בעינינו, בעוד שהם מזמינים חשיבה ביקורתית על ניהול מדיניות התרבות ברמה המקומית, אין בהם כדי לשלול את הפוטנציאל הטמון בה.

חשוב להבהיר, כי מאמר זה עוסק בעיר ובשלטון המקומי כאידאלים טיפוסיים (ideal types), מה שמחייב הפשטה שאינה תופסת את המגוון העצום של מופעיהם בפועל. עם זאת, עיצוב משפטי דורש מידה מסוימת של הפשטה על מנת שיוכל להיות כללי במידה המספיקה ליישום במקרים שונים. כך, הניתוח תואם במידה רבה את פקודת העיריות עצמה, שמעצבת את המבנה המשפטי של העיר באופן שתופס צורות התיישבות רבות ומגוונות.³⁸ מבחינה סוציולוגית, נהוג לחשוב על ערים כצורת התיישבות המאופיינת בהטרונגיות ומערכות יחסים בין-אישיות שהן אינן אינטימיות מצד אחד אך מאפשרות שיתוף ומפגש מצד אחר. המציאות כמובן מורכבת ומגוונת יותר. ברור למשל כי אין דין תל אביב כדין בני ברק, אם כי לא קל לקבוע באיזה מובן

³⁶ אסכולת פרנקפורט, קבוצה של אינטלקטואלים גרמנים המזוהים עם המכון לחקר החברה באוניברסיטת פרנקפורט, החלה לפעול בשנות העשרים של המאה העשרים וחקרו בצורה ביקורתית את התפקיד של תרבות וטכנולוגיה בעיצוב חברתי ופוליטי. בין החוקרים המזוהים עם האסכולה ניתן למצוא שמות כגון מקס הורקהיימר, תאודור אדורנו, וולטר בנימין ויורגן הבראמס. להרחבה ר' ROLF WIGGERSHAUS, THE FRANKFURT SCHOOL: IT'S HISTORY, THEORIES, AND POLITICAL SIGNIFICANCE (1994).

³⁷ BENEDICT ANDERSON, IMAGINED COMMUNITIES 85-178 (Rev. Ed. 2006). טענתו של אנדרסון כוונה אמנם במקור למוזיאונים לאומיים, אך היא אינה מוגבלת אליהם, ר' שרה חינסקי "עיניים עצומות לרווחה": על תסמונת הלבקנות הנרכשת בשדה האמנות הישראלית "תיאוריה וביקורת" 20, 57, 58-57 (אביב 2002).

³⁸ סעיף 3 לפקודת העיריות, לעיל ה"ש 1, קובע כי שר הפנים רשאי להכריז על אזור כעירייה "אם משום שזו משאלתם של רוב תושבי אותו אזור ואם מסיבה אחרת", ובלבד שמשפר התושבים עולה על עשרת אלפים ברגיל או על חמשת אלפים בנסיבות מיוחדות. צורות התיישבות אחרות המוכרות במשפט הישראלי (למשל יישובים, מושבים וקיבוצים) מוסדרים על-ידי פקודת המועצות המקומיות [נוסח חדש], נ"ח התשכ"ה 256, וצו המועצות המקומיות (מועצות אזוריות), תשי"ח-1958, ק"ת 1259.

(אחדים יתארו את תל אביב-יפו כפלורליסטית וגלובלית, לעומת בני ברק ההומוגניות יותר מבחינה חברתית; אחרים יצביעו דווקא על ההומוגניות התרבותית והחברתית שמאפיינת את תל אביב (או לפחות אזורים נרחבים בה, שבהם מרוכזים ההון הסימבולי והמטריאלי של תושבי העיר) לעומת ניתוח אפשרי של הקהילות החרדיות השונות בבני ברק – שלא ניתן לחשוב עליהן כמקשה אחת). מוסדות התרבות גם הם אינם עשויים מקשה אחת, וערים שונות בישראל שבהן הרכבים והעדפות פוליטיים, מעמדיים, וחברתיים שונים, מייצרים דינמיקות דמוקרטיות ויחסים משתנים למוסדות התרבות שבהן. הדילמות והמתחים המתעוררים בגלריה לאמנות באום אל פאחם שונים מאלו המתעוררים בתיאטרון גבעתיים, ואפילו בתוך אותה העיר קשה לנתח באותו האופן את מוזיאון קו התפר הנמצא בגבול השכונות מאה שערים ושייח' ג'ראח, לעומת מוזיאון ישראל הנמצא בגבעת רם שבירושלים. ככל שננסה להציע ניתוח ניואנסי, לתפוס את מופעי העירוניות כולם אי אפשר. הגם שאנחנו סבורים שהניתוח המוצע של פרשת מוזיאון רמת גן מציף תובנות החוצות את גבולותיה, איננו סבורים כי הן יהיו נכונות תמיד, ואנחנו מניחים אפוא שהניתוח שאנחנו מציעים יישמע הגיוני במקרים מסוימים יותר מאשר באחרים.

ג. המבנה המשפטי של המוזיאון המקומי

מעלותיו של ביזור התמיכה בתרבות לא נעלמה מעיניהם של מקבלי החלטות בישראל, וההכרה בהן באה לידי ביטוי במדיניות משרד התרבות בשנים האחרונות להגדיל את התמיכה במוסדות תרבות באמצעות השלטון המקומי.³⁹ ואכן, כפי שמראים רוזן-צבי ויקותיאל במחקרם האמפירי, חלק הארי של ההוצאה הציבורית על תרבות מגיע כיום מהשלטון המקומי. מעבר לכך, מוסדות תרבות רבים בישראל, לרבות מוזיאונים, תיאטראות וספריות ממוסדים למעשה באופן מקומי, כתאגידים עירוניים.⁴⁰

³⁹ ר' למשל: ספר תכנית העבודה לשנת 2018 771 (2018) <https://www.gov.il/BlobFolder/news/govplans2018/he/govplans2018.pdf>. 18. ("בתחום התרבות, אנו ממשיכים לפעול לשינוי מבחני התמיכות, באופן שירחיב את היקף הפעילות התרבותית בפריפריה, וכן להגדיל את היקף התמיכה בגופי תרבות, העוסקים בפיתוח זהות מקומית ומביאים לידי ביטוי זהויות תרבותיות שונות... בנוסף, אנו ממשיכים ליישם ולהעמיק את הפעילות מול הרשויות המקומיות. זאת באמצעות מבחן התמיכה סל"ע (סל תרבות עירוני). מבחן זה מאפשר לרשויות המקומיות לקיים פעילות תרבותית, העולה בקנה אחד עם האופי והצרכים המיוחדים של כל רשות, בדגש על הפריפריה") (שם, בעמ' 773; ההדגשות אינן במקור). וכן ראו: הראל פישר, לעיל ה"ש 33, בעמ' 131-132.

⁴⁰ למעשה, כל המוזיאונים הציבוריים המרכזיים בישראל ממוסדים כתאגידים עירוניים – למשל מוזיאון תל אביב, מוזיאון ישראל, מוזיאון ארץ-ישראל, מוזיאון חיפה, מוזיאון המדע ירושלים, מוזיאון מגדל דוד. "תאגידים עירוניים": Data Gov מאגרי המידע הממשלתיים <https://data.gov.il/dataset/municipal-corporations>. נכון לשנת 2012, כשליש מכלל המוזיאונים המוכרים בישראל הופעלו על ידי רשויות

עם אלו נמנה (באופן לא אינטואיטיבי) אפילו התיאטרון הלאומי, "הבימה".⁴¹ חלק זה יוקדש לתיאור הארכיטקטורה המשפטית של התאגיד העירוני, ובפרט של מוסד התרבות המקומי. נבקש להראות כיצד היא מקפלת בתוכה את המתח שבין הדמוקרטיה והבירוקרטיה העירונית, בין נבחרי הציבור (ואולי אף הציבור עצמו) לבין המומחים. המוזיאון העירוני ממוסד על-ידי שני דברי חקיקה מרכזיים – פקודת העיריות וחוק המוזיאונים. פקודת העיריות מסמיכה את העירייה להקים או לרכוש זכות בתאגידים, שמרחב פעילותם תחום לגדר "סמכויות העירייה ותפקידיה".⁴² אם מחזיקה העירייה בלפחות ממחצית ההון או כוח ההצבעה בתאגיד שהקימה, ייחשב הוא תאגיד עירוני. פקודת העיריות מסמיכה את מועצת העירייה למנות את נציגיה בגוף המנהל של התאגיד (כך שאלו יכולים להיות חברי המועצה עצמם או עובדי עירייה), וכאשר מינוי של חברי מועצה לגוף המנהל של התאגיד העירוני נדרש לשמירה על יחסי הכוחות במועצה.⁴³ מבחינה זו, ניתן לראות בתאגיד העירוני כמעין "זרועה הארוכה של העירייה" מחד, אך מנגד שומר התאגיד העירוני על אישיות משפטית נפרדת.⁴⁴ דואליות נורמטיבית שכזו מייצרת מגוון מתחים פוטנציאליים, באופן פרדיגמטי בין האינטרס של התאגיד להתייעל ול"לזרו הליכים"⁴⁵ לבין חובתה של העירייה להקפיד על הליכים מינהליים תקינים, שעשויים לדרוש למשל בחינה דקדקנית או שיתוף של הציבור.⁴⁶ כאשר מדובר במוזיאון הממוסד כתאגיד עירוני, המתח שבין כפיפות לעירייה לבין אוטונומיה מקבל נופך מיוחד. זאת, שכן בנוסף לפקודת העיריות, חלות על המוזיאון העירוני הוראות חוק המוזיאונים, המעניק חופש פעולה נרחב להנהלת המוזיאון.⁴⁷ על פי תקנות המוזיאונים, הנהלת מוזיאון מוכר חייבת להעסיק "עובדים מקצועיים",

-
- מקומיות, מבקר המדינה דוחות על הביקורת בשלטון המקומי לשנים 2011-2012 232 (2012) (להלן: דו"ח מבקר המדינה).
- 41 "עכשיו זה רשמי – 'הבימה' תאגיד עירוני" תל אביב-יפו (10.1.2022) <https://www.tel-aviv.gov.il/Pages/MainItemPage.aspx?WebID=3af57d92-807c-43c5-8d5f-6fd455eb2776&ListID=81e17809-311d-4bba-9bfi-2363bb9debc&ItemId=1464>. [https://perma.cc/MR8U-5GV3]
- 42 ס' 249(30) לפקודת העיריות, לעיל ה"ש 1.
- 43 ס' 249(1) ו-249(3) לפקודת העיריות, לעיל ה"ש 1.
- 44 בג"ץ 3250/94 אורן נ' מועצת עיריית פתח-תקווה, פ"ד מט(5) 17, 23 (1995) (להלן: עניין אורן).
- 45 "התאגידים העירוניים הם כלי חשוב בידי הרשויות המקומיות, שבמהותו נועד לאפשר להן גמישות בביצוע משימותיהן במהירות וביעילות, וזאת במקרים המתאימים", דו"ח מבקר המדינה, לעיל ה"ש 40, בעמ' 71.
- 46 עניין אורן, לעיל ה"ש 44, בעמ' 30. פקודת העיריות הכירה בקיומו של מתח זה וקבעה כי חובת האמון שבה חבים נציגי העירייה בתאגיד העירוני לעירייה "לעולם תהיה עדיפה על חובתם כלפי התאגיד" (סעיף 249(2) לפקודת העיריות, לעיל ה"ש 1).
- 47 סעיף 4 לחוק המוזיאונים, לעיל ה"ש 2. נצטט שוב לשם הנוחות: "הנהלת מוזיאון מוכר היא בת חורין לכלכל כטוב בעיניה את ענייני המוזיאון במסגרת תקנותו ותקציבו, ובכפוף להוראות חוק זה והתקנות לפיו".

וביניהם לפחות אוצר אחד; לשמור את המוצגים שבמוזיאון ולדאוג לתחזוקתם הנאותה – בין אם בתצוגה ובין אם באחסון, כך שלא ייגרמו להם נזקים, ולהציג את המוצגים לציבור בדרך שיפיק מהם את מירב התועלת.⁴⁸ כך, מצוי המוזיאון המקומי במתח אינהרנטי בין חוק המוזיאונים המבצר את הסמכות המקצועית-מומחית של האוצרת, לבין פקודת העיריות, המקנה לנציגי העירייה את אפשרות השליטה בוועד המנהל של המוזיאון.

ואולם, גם כאשר המוזיאון ממוסד באופן מקומי, נשאר השלטון המרכזי בתמונה. אחת הסיבות לכך היא שקיומו של מוזיאון בישראל מותנה בפועל בהכרה של משרד התרבות. על מנת לזכות בהכרה נדרש המוזיאון לעמוד במספר חובות, ביניהן חובות פורמליות כגון החובה לפעול במשך שנתיים לפחות ולעמוד במספר מינימום של מבקרים שנתיים; חובות תוכניות, למשל היות המוסד בעל אוסף המוצג דרך קבע, שכולל פריטים "מקוריים ייחודיים ובעלי ערך תרבותי", וחובות חוקיות-מינהלתיות כגון העסקת קצין ביטחון.⁴⁹ שאלות יסודיות הכרוכות במיסודו של המוזיאון (לדוגמה, מהו "ערך תרבותי"? מיהם המיעוטים שמורשתם מזמינה תצוגות אתנוגרפיות? ואיזו "היסטוריה" מצדיקה הנצחה?) כולן דורשות הכרעה על-ידי, או לפחות בדיאלוג עם משרד התרבות כבואו לדון בשאלת ההכרה במוזיאון.⁵⁰ מעבר לכך, ממשיך השלטון המרכזי לשחק תפקיד מרכזי במערך התמריצים המעצב את המוזיאון באמצעות מנגנון התמיכות, שפעמים רבות מתקיים לצד ערוצי תמיכה מקומיים או פרטיים.

מבנה משפטי-מוסדי זה, על המתחים שהוא יוצר בין הגורמים הנבחרים לבין המומחים – במוזיאון, בשלטון המקומי ובשלטון המרכזי, עשוי שיהיה פרודוקטיבי ומעורר שיח; ואולם, בה בעת, הוא גם מאפשר לכל אחד ואחת מן המעורבים בהסדרת המוזיאון העירוני לטעון ל"מונופול" תוך מתן ערך עליון לאחד מבין ההגיונות המתחרים. במצב דברים שכזה, כפי שנבקש להראות בחלקים הבאים בהתבסס על המקרה של מוזיאון רמת גן, עלולה ההבטחה הטמונה בביזור התמיכה בתרבות לשלטון המקומי להתברר כחמקמקה.

ד. ביזור ממרכז, פופוליזם מקומי?

במאמרו הסמינלי "העיר כקונספט משפטי", ג'ראלד פרוג טוען כי מבחינה היסטורית העיר מעולם לא נפלה באופן נקי באחד הקטבים הנוצרים על-ידי החלוקות

⁴⁸ תקנות 3-5 לתקנות המוזיאונים, תשמ"ה-1984, ק"ת 397; דו"ח מבקר המדינה, לעיל ה"ש 40, בעמ' 231.

⁴⁹ ר' "תנאי סף להכרה כמוזיאון מוכר ע"י משרד התרבות" משרד החינוך <https://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Agafa/Mozeo> [https://perma.cc/5YHX-HGEH] n/support/mucar.htm.

⁵⁰ שם, בסעיף ד: "המוסד בעל אוסף המוצג דרך קבע, שכולל פריטים מקוריים ייחודיים ובעלי ערך תרבותי באחד לפחות מהתחומים המפורטים להלן: ... אתנוגרפיה (לרבות יודאיקה, פולקלור ומורשת מיעוטים), היסטוריה (לרבות תולדות עם ישראל, תולדות השואה והגבורה ותולדות היישוב בעת החדשה) ...".

הדיכוטומיות של התיאוריה הליברלית: לעתים היא נתפסה כיצירתה של המדינה (ומכשיר של כוחה הכופה), ולעתים כיצירתם של אלו החיים בה (וכמגן מפני כוחה הכופה של המדינה); לעתים כשלוחה מינהלית ולעתים כמעין-תאגיד; לעתים כארגון רציונלי, ולעתים כישות דמיונית.⁵¹ בעת פרסום המאמר בתחילת שנות השמונים סבר פרוג כי העת המודרנית מתאפיינת לא רק בסיווג שיטתי של העיר כנגזרת היררכית של המדינה, אלא גם בנטורליזציה של תפיסתה ככזו, שלמשפט יש חלק מרכזי בעיצובה. פרוג עצמו והחוקרים שכתבו בעקבותיו ביקשו לאתגר את התפיסה של השלטון המקומי כנגזרת אדמיניסטרטיבית של המדינה, הכפופה לה מבחינה היררכית, ותחת זאת להדגיש את הפוטנציאל הדמוקרטי של השלטון המקומי כמרחב שמאפשר לתושבים השתתפות בעלת משמעות בקבלת ההחלטות המסדירות את חייהם.⁵² ואכן, בעשורים שחלפו מאז, ובמיוחד בשנים האחרונות, תפסה תאוצה (הן במחקר והן בקרב שופטים וקובעי מדיניות) התפיסה המעלה על נס את האוטונומיה המקומית, ובפרט את ההגנה על זכותם של "המקומיים" לעצב את ההסדרים המארגנים את חייהם מפני כוחה הכופה של המדינה.⁵³ חשיבותה של האוטונומיה המקומית הודגשה בפרט ביחס למדינה הרב תרבותית, אשר ראוי שתאפשר (לפחות במקרים מסוימים) את קיומן של תפיסות נורמטיביות מתחרות והסדרים דיפרנציאליים ברמה התת-מדינית.⁵⁴

הגיונות אלו באים לידי ביטוי ביתר שאת בתחום התרבות, שבו חשיבות מיוחדת לתכנים מגוונים ומאתגרים. כחלק ממגמות המזוהות עם עליית הפופוליזם, ניתן לזהות ניסיונות הולכים וגוברים של השלטון המרכזי להגביל אמנות ביקורתית ואופוזיציונית באמצעים תקציביים, ולהשריש את תרבות הרוב תוך יצירת הבחנות בין הקולקטיב הלאומי ואלו הזרים לו. אל מול מגמות אלו, ביזור התמיכה בתרבות לרמה המקומית עשויה לאפשר ביטוי אמנותי לקבוצות תרבותיות שלא מזוהות עם הלאומי-קונצנזואלי ולהצמיח אמנות חתרנית, שבאופן מסורתי מאפשרת את השמעת קולם של קבוצות מיעוט לאומיות – להטב"ק, מהגרים, מיעוטים דתיים ואתניים.⁵⁵ מכאן גם היחס

Gerald E. Frug, *The City as a Legal Concept*, 93 HARV. L. REV. 1057, 1074-1078 (1980).⁵¹

ר' למשל בלנק "מקומו של המקומי", לעיל ה"ש 23; ישי בלנק ואיסי רוזן-צבי "הצעת חוק העיריות: הווה ללא עבר, רפורמה ללא עתיד" **חוקים** א 49, 115 (2009) (להלן: בלנק ורוזן-צבי "הצעת חוק העיריות").⁵²

ר' במיוחד: דנג"ץ 3660/17 **התאחדות הסוחרים והעצמאים הכללית נ' שר הפנים** (נבו) (26.10.2017).⁵³

מנחם מאוטנר **משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת** 322 (2008).⁵⁴

Richard C. Schragger, *Localism All the Way Up: Federalism, State-City Conflict, and the Urban-Rural Divide*, 2021 WIS. L. REV. 1283, 1288-89 (2021) (להלן: Schragger, *Localism All the Way Up*); Heather K. Gerken, *Dissenting by Deciding*, 57 STAN. L. REV. 1745 (2005) ר' גם Saskia Sassen, להלן ה"ש 80 והטקסט המקיף אותה.⁵⁵

הקונפליקטואלי בין ערים ומדינות והחיכוך הגובר ביניהן סביב מגוון נושאים ובהם אמנות במרחב הציבורי.⁵⁶

ההבטחה הטמונה בהעצמת השלטון המקומי כגורם המופקד על מדיניות התרבות עלולה להתברר כחמקמקה. זאת, בייחוד ככל שפרנסיו בוחרים לפעול באופן מתואם וסינרגטי עם השלטון המרכזי. במקרים כאלה, הביזור, במקום ליצור מגוון, מקדם עוד מאותם הערכים המקודמים על-ידי השלטון המרכזי. במילים אחרות, זהו ביזור ממרכז. תיאום שכזה בין השלטון המרכזי והשלטון המקומי יכול להיות התוצר של תלות תקציבית של השלטון המקומי בשלטון המרכזי והרצון לאותה נאמנות לערכים לאומיים קונצנזואליים. אולם, יכולים להיות לכך גורמים נוספים, למשל כאשר ראשי עיריות תופסים את העיר כמיקרוקוסמוס של החברה הכללית במדינה, ואת השלטון המקומי כמודל לשלטון המרכזי, שפורץ אפוא את גבולות המקום.⁵⁷ ראשי עיריות עשויים לבכר את העיסוק בסוגיות "לאומיות" או לנהל את העיר באופן שקורץ לקהל

⁵⁶ דוגמה בולטת בתחום האמנות במרחב הציבורי היא חוקים שהעבירו מדינות בארצות הברית כדי למנוע מערים פרוגרסיביות להסיר מונומנטים של הקונפדרציה. ר': Schragger, *Localism All the Way Up*, לעיל ה"ש 55, בעמ' 1289; ר' גם Blank, *City Speech*, לעיל ה"ש 24, בעמ' 393-396. באופן כללי, כותב בולט המדגיש את היחסים הקונפליקטואליים בין מדינות וערים הוא בנג'מין ברבר, שקרא ליצירת סדר עולמי חדש שבו ידיח השלטון המקומי את המדינה מתפקדה כיחידת הממשל המרכזית, תוך יצירת רשתות גלובליות של ראשי ערים. במיוחד על רקע עליית הפופוליזם ברחבי העולם, הוא מתאר את השלטון המרכזי כמושחת, לא מתפקד ומנותק מהבעיות המרכזיות של זמננו. תפיסתו את השלטון המקומי היא הפוכה – כליברלי, שיתופי, וחותר לפעולה. ר' למשל: BENJAMIN R. BARBER, *COOL CITIES: URBAN SOVEREIGNTY AND THE FIX FOR GLOBAL WARMING* (2017). ר' למשל *חריש* – עדי רובינשטיין "אנחנו משמשים מיקרוקוסמוס של החברה הישראלית" **ישראל היום** (26.1.2021)

⁵⁷ <https://www.israelhayom.co.il/article/844161>; *בית שמש* – עליזה בלוך, ראשת עיריית בית שמש "בית שמש היא מיקרוקוסמוס של מדינת ישראל" **מקור ראשון** (3.1.2021) <https://www.makorrishon.co.il/shabbat/300045>; *עכו* – עיריית עכו **פייסבוק** (21.7.2021) <https://www.facebook.com/akko.municipality/posts/pfbid022epHQ5SrMpPmPnPpL5bzgbZumJ9SpBcEovTgwtQJAhauNgZeQGwfJ21eHeoMfVgSH21> ("עכו היא המיקרוקוסמוס של החברה הישראלית ועיריית תיירות בינלאומית", אמר לנקרי [ראש העירייה – המחברים]).. רמז לתפיסה זו ניתן לראות גם בתגובתה של עיריית תל אביב-יפו לספקות שהעלה העיתונאי חיים לוינסון באשר להחלטתה להנציח באופן חריג את זכרו של הרב עובדיה יוסף. העירייה טענה כי "ראתה ... לנכון להנציח גם את הרב עובדיה שאין עוררין על מרכזיותו להגות היהודית בת זמננו", חיים לוינסון "הוונדליסט משדרות רוטשילד – רון חולדאי" **הארץ** (9.1.2022) <https://www.haaretz.co.il/opinions/premium.HIGHLIGHT-1.10523840> [<https://perma.cc/E7PJ-A94Q>].

הלאומי, במיוחד אם פניהם לפוליטיקה הלאומית (דוגמאות כאלו יש למכיר).⁵⁸ ככל שראשי עיריות יפנימו את הגישה המוקשית של שרי הממשלה המכפיפה את חופש הביטוי ל"חופש המימון" תוך אימוץ הנטייה לפעול להנצחת ערכי הלאום והדת ולמגר ביטויים אמנותיים שלכאורה מאתגרים אותם, וככל שיתרשמו שהתכתשויות המימון עם האמנים ומוסדות התרבות מזכה אותם בדיבידנד פוליטי ואכן ממצבת אותם כמגיני הערכים הלאומיים, הם עלולים להתפתות לנקוט פרקטיקות דומות של שימוש בשוט בתקציבי למשטור האמנות בעיר. במקרי הקצה המטרידים, הסמכות המקבילה של השלטון המקומי והשלטון המרכזי עלולה להוביל למרוץ לתחתית, כמו זה שהתפתח בין שרת התרבות לשעבר מירי רגב וראש עיריית ירושלים לשעבר ניר ברקת, שאתגרו האחד את השנייה להפעיל את סמכותם ולהטיל סנקציות על גלריית אל ברבור ששימשה אכסניה לאירוע של ארגון השמאל שוברים שתיקה.⁵⁹

למעשה, פרשת מוזיאון רמת גן מעלה את האפשרות שגם העיר עלולה להפוך זירה למגמות המזוהות עם "עליית הפופוליזם", אך משויכות בדרך כלל לשלטון המרכזי: יצירת דיכוטומיה ברורה בין הקולקטיב הלאומי לבין אלו הזרים לו, יומרה של ההנהגה לדבר ישירות אל "הדמוס" ובשמו תוך ליבוי חוסר אמון במוסדות כמו בתי המשפט, האקדמיה והתקשורת, וכן מתקפה על הביורוקרטיה והגורמים המקצועיים-מומחים.⁶⁰ בניגוד לסברה כי ביזור סמכויות והעצמת השלטון עשויים להוות תרופה לפופוליזם, קיים חשש כי הם למעשה מהווים כר לצמיחתו; אם כי חשוב להבהיר ששתי המגמות לא מוציאות אחת את השנייה, והמופעים של שתיהן מרובדים מורכבים.⁶¹

⁵⁸ אם כי חשוב לציין שהטשטוש בין המקומי ללאומי, והתפיסה הרואה ערך חיובי בשימור המורשת הלאומית על-ידי המוזיאון המקומי היא בעלת אחיזה רחבה יותר. ר' למשל את דו"ח מבקר המדינה על המוזיאונים ברשויות מקומיות: "משרד מבקר המדינה מציין לחיוב את הרשויות המקומיות שבחרו להקים ולהפעיל מוזיאונים בתחומן, ובכך לתרום לשימור המורשת התרבותית, ההיסטורית והאמנותית של המדינה" (ההדגשה נוספה), דו"ח מבקר המדינה, לעיל ה"ש 40, בעמ' 259.

⁵⁹ גלריה ברבור "כרוניקה של מאבק משפטי" הרמה 32 (פברואר 2021) <http://manofim.org/harama/%D7%9B%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%A7%D7%94-%D7%A9%D7%9C-%D7%9E%D7%90%D7%91%D7%A7-%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98%D7%99> [https://perma.cc/4PBF-2FFK]; שני ליטמן "ניר ברקת הפך למלשין וזה מעצבן את מירי רגב" הארץ (12.4.2018) <https://www.haaretz.co.il/gallery/opinion/.premium-1.5993082> [https://perma.cc/ADT9-5W2Q].

⁶⁰ איל נבכנישתי ודורין לוסטיג "שיקוי הלאומיות" ICON-S-IL Blog (24.10.2018); ר' גם ליאורה בילסקי ועפרה בלוך "התנגדות בשפה: חוק הלאום, שפה ודמוקרטיה" משפטים נב (צפוי להתפרסם, 2023).

⁶¹ BARBER, לעיל ה"ש 56. העובדה שפופוליזם ברמה הלאומית מלווה לעתים קרובות באנטי-אורבניות עשויה לתמוך בגישה הרואה בהעצמת האוטונומיה המקומית כמגן

ברמת התהליכים החברתיים, הפיכתן של ערים, במיוחד אלו המזוהות כ"ערים גלובליות", למוקד המושך הון ותאגידים טרנסלאומיים, אליטה של מנהלים ובעלי מקצועות חופשיים, ובה בעת אוכלוסיות מוחלשות, פליטים ומהגרים, הופכת את אי השוויון לבולט וגלוי ומאיצה חיכוכים. העיר מייצרת מקום קונקרטי להתנגשויות, חוסר בטחון תעסוקתי, וחרדה תרבותית, ועשויה ללבות בקרב אוכלוסיות מסוימות את התחושה שהעיר "נחטפה" ומנוהלת למעשה על-ידי אליטות גלובליות, שמבכרות ערכים קוסמופוליטיים על פני טובתם של תושבי המקום והערכים היקרים ללבם.⁶² מבחינה מוסדית, העיצוב המוסדי של השלטון המקומי מקנה מלכתחילה לגורמים הנבחרים כוח רב ביחס לגורמים המומחים והמבקרים, ומקל את השימוש בכלים תקציביים למשטור האמנות. *תבחינה קונספטואלית*, התפיסה הרומנטית של העיר כמסגרת אינטימית יחסית שבה מתקיים קשר קרוב בין התושבים לבין נבחרי הציבור מעניקה ארשת של אותנטיות ליומרה של ראש העירייה לדבר "בשם הציבור", כאשר זו מוטלת בספק.

מאפיינים אלו של מה שניתן אולי לכנות "פופוליזם עירוני" באים לידי ביטוי בפרשת מוזיאון רמת גן. הדברים ניכרים בדבריו של ראש העירייה שאמה הכהן, בפתח ישיבת הוועד המנהל: "איך עיריית רמת גן תאשר תקציב למוזיאון אם אלו היצירות שמוצגות בו? איך אני אצביע בעד? איך לי יש מצפון לקחת את הכסף של התושבים ושל התושבות ולממן דבר כזה?".⁶³ דברים דומים השמיע חבר מועצת העיר והוועד המנהל משה רווח: "אנחנו כחברי מועצה ונציגי ציבור – אנחנו לא יכולים ללבות או להמריץ התרסה נגד ערכים יהודיים. אני לא רוצה לראות תמונה כזו במוזיאון שלנו שעלה לנו כל-כך הרבה כסף ושהשקענו בו שעות".⁶⁴ דבריה של חברת מועצת העיר והוועד המנהל רננה ירדני מהווים אף הם ביטוי מובהק לזיהוי העיר עם המדינה: "המוזיאון הוא של עיריית רמת גן ותושביה – לא יעלה על הדעת שתהיה כזו אמידה"

מפניו. ר' למשל: Richard C. Schragger, *The Attack on American Cities*, (2018) 1211-1215, 1163, 96 TEX. L. REV.

דבר: בעקבות ע"א 7488/16 זליגמן נ' הפניקס החברה לביטוח בע"מ: לקראת הכרעה בדיון הנוסף בבית המשפט העליון "פורום עיוני משפט מד 1, 10-12 (2020).

BRUCE KATZ AND JEREMY NOWAK, THE NEW LOCALISM: HOW MARK ;CITIES CAN THRIVE IN THE AGE OF POPULISM 52-57 (2017) Chou, *Populism and Localism: A New Research Agenda*, 27 JENNIFER FITZGERALD, ;DEMOCRATIZATION 1102, 1105 (2020) CLOSE TO HOME: LOCAL TIES AND VOTING RADICAL RIGHT IN EUROPE 14 (2018).

פרוטוקול ישיבה של הוועד המנהל של מוזיאון רמת גן, 1 (27.12.2021) (צורף כנספה 1 לכתב התגובה מטעם משיבה 3 (מוזיאון רמת גן לאמנות ישראלית) בעניין רמת גן) (להלן: פרוטוקול ועד המוזיאון), זמין ב: https://01368b10-57e4-4138-acc3-01373134d221.usrfiles.com/ugd/01368b_21eb4f8bef6041cbaf942776d0 [https://perma.cc/DCK5-D7KB] 732404.pdf.

שם (ההדגשה נוספה).⁶⁴

בלתי ציונית במוזיאון".⁶⁵ זיהוי ערכיה ותרבותה של העיר (ככל שניתן לזקק כאלה) עם אלו של מדינת הלאום, ותפיסת השלטון המקומי כמופקד על הגנה מפני פגיעה בערכי היהדות והציונות (כפי שהם מובנים על-ידי ראש העירייה וחברי המועצה), כל זאת תוך אימוץ היגיון "בעל המאה הוא בעל הדעה" שהמבנה המשפטי-מוסדי של השלטון המקומי מאפשר ביתר שאת, מעלים חשש שבמקום להביא לידי ביטוי את הערך המוסף של השלטון המקומי כמעצב מדיניות תרבות רגישה, מורכבת, ניואנסית ומכילה, הביזור מוביל לעוד מאותן הפרקטיקות המוכרות של השלטון המרכזי, ואולי אף להחרפתן.

הסיבה לכך שהכפפת חופש הביטוי ל"חופש המימון" קלה למימוש במיוחד במסגרת השלטון המקומי נעוצה בעובדה שפעמים רבות מוסדות תרבות מקומיים, וכך גם מוזיאון רמת גן, מאוגדים כתאגידים עירוניים – מה שמקנה למועצת העירייה (כפי שהראנו לעיל) את הסמכות למנות את חברי הוועד המנהל של המוזיאון, ואף לאישי את הוועד המנהל בעצמם.⁶⁶ כך, יכול הוועד המנהל להפוך למעין "זרועה הארוכה של העירייה".⁶⁷ אמנם יהיו שיראו בכך ערך דמוקרטי, אך מכל מקום קשה לחלוק על כך שמדובר במנגנון מינהל שמבנה את כוחם של המומחים כזניח ביחס לנהוג בגופי הרשות המבצעת בשלטון המרכזי, המאופיינת במערך ביקורתי-מקצועי ענף.⁶⁸ אכן, במקרה של רמת גן, תופס ראש העירייה את האחריות הציבורית למוצג במוזיאון כמוטלת על כתפיו: הוא מכיר אמנם במרחב שיקול דעתם המקצועי של האוצרת ושל יו"ר המוזיאון, אולם תופס את עצמו כמשרטט את גבולותיו: "אני לא צנוור ולא מאשר דברים מראש. נתתי למוזיאון חופש לפעול בעצמאות, וכן אפשרתי לסגני חופש פעולה מלא. עם זאת החופש אינו מוחלט ואבקש להסביר מדוע נדרש לעיתים להגבילו".⁶⁹

⁶⁵ שם, בעמ' 3 (ההדגשה נוספה).

⁶⁶ במקרה של מוזיאון רמת גן, חמישה מתוך שלושה עשר חברי הוועד המנהל שהצביעו בעניין הסרת היצירה הם גם חברי מועצת העיר. ארבעה מתוך החמישה, לרבות חבר האופוזיציה, הצביעו בעד הסרת היצירה, ואילו אחד מבין החמישה – יו"ר הוועד המנהל רועי בריזלי המשמש גם כסגן ראש העיר, נמנה על שני חברי הוועד המנהל שהצביעו נגד ההסרה.

⁶⁷ עניין **אורן**, לעיל ה"ש 44, בעמ' 23; סעיפים 249(30), א249 לפקודת העיריות, לעיל ה"ש 1. זכור, החוק קובע בין היתר כי חובתם של חברי העירייה כלפי העירייה עצמה תהא עדיפה על-פני חובתם לתאגיד העירוני (סעיף א249(2)), וכן כי חברי המועצה המכהנים בגוף המנהל של התאגיד העירוני יבחרו באופן שישקף ככל האפשר את יחסי הכוחות של הסיעות במועצה (סעיף א249(3)). עם זאת, יש לזכור שמסיבות שונות, יחסי קואליציה ואופוזיציה בשלטון המקומי נוטים להיות קונפליקטואליים פחות מאשר בשלטון המרכזי. גם בפרשה של מוזיאון רמת גן ראינו כי נציג האופוזיציה בוועד המנהל הצביע יחד עם הקואליציה.

⁶⁸ הראל פישר, לעיל ה"ש 33, בעמ' 113-151. נזכיר כי בית המשפט העליון בעניין **מוזיאון חיפה**, ובית המשפט לעניינים מינהליים בעניין **מוזיאון רמת גן** נמנעו שניהם מלדרון ביחס שבין האוצרת לוועד המנהל, באופן שמותיר את שאלת יחסי הכוח בין הגורמים המומחים והנבחרים לא תתורה גם במסגרת המוזיאון עצמו.

⁶⁹ פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 1.

ואולם, עולה התהייה באיזו מידה מייצגים ראש העירייה ומועצת העיר את תושבי המקום, בקביעתם שאין מקומה של היצירה מעוררת המחלוקת במוזיאון העירוני. כפי שהזכרנו מוקדם יותר, הנטייה היא לחשוב על השלטון המקומי כקרוב ונגיש לתושבים, וכנזה המשקף את העדרפותיהם ורגשותיהם. ואולם, כפי שמבהיר בלנק, יש להיזהר מרומנטיזציה של הדמוקרטיה המקומית, שאינה מובטחת או מובנית באופן אינהרנטי על-ידי הארכיטקטורה המשפטית של השלטון המקומי. למימוש הפוטנציאל הדמוקרטי של השלטון המקומי נדרשים שורה של מנגנונים מוסדיים – בחירות מקומיות הן אחד מהם, אבל כך הם גם הליכים המאפשרים את השתתפות התושבים בקבלת החלטות המקומית תוך ביטוי לערכים ולידע שלהם.⁷⁰ בפרט, הרשתות החברתיות ושאר פלטפורמות אינטרנטיות מציתות את הדמיון באשר לאפשרויות ההשתתפות הציבורית.⁷¹

בהקשר הישראלי, כפי שמראה עדנה הראל פישר במחקרה על עיצוב מדיניות התרבות בישראל, לתהליכי ביזור התמיכה במוסדות התרבות לא מתלווה חובה לקיום הליך השתתפות ציבורית, בניגוד לאלו הנהוגים במדינות כמו צרפת ואיטליה והמבוססים על מודל "משילות מכלול בעלי העניין" (multistakeholder governance), שמשלב נציגים מהציבור המקומי או ממוסדות או גופים מקומיים.⁷² לכאורה ניתן היה לצפות שמאפייניו של השלטון המקומי כפי שנידונו קודם לכן יצמיחו הליכי השתתפות גם ללא דרישה פורמלית מהשלטון המרכזי, ובמובנים מסוימים כך היה בעניין מוזיאון חיפה (גם אם הוא רחוק מלשקף את האידאל). המקרה של מוזיאון רמת גן, לעומת זאת, מצייר תמונה אחרת, ומעורר תהיות ביחס להשתתפות הקהילה המקומית.

אמנם, ראש העירייה ערך סקר בעמוד הפייסבוק שלו ואף הזמין השתתפות בתגובות לפוסט, אולם לא ניכר כי זהו המקרה ללמוד ממנו על ניצול פלטפורמות אינטרנטיות למימוש הדמוקרטיה המקומית: הוא מעלה את החשש כי שימוש פופוליסטי בפלטפורמות אינטרנטיות מייצר אווירה של דמוקרטיזציה אך בפועל מעקר את שיתוף הציבור ולא מוביל לקבלת החלטות המבוססות עליו. ניסוח הפוסט משך בבירור להסרת היצירה תוך שהוא מזמין את התומכים בהסרה להצביע בסמליל לב ואילו ואת המבקשים להותיר את התמונה על כנה להצביע בסמליל מגחך; הוא הביע "צמרמורת" מהמחשבה שיצירה דומה הייתה מוצגת בפולין, גרמניה או צרפת; והבהיר

⁷⁰ Blank, *City Speech*, לעיל ה"ש 24, בעמ' 391.

⁷¹ ר' למשל: HÉLÈNE LANDEMORÉ, OPEN DEMOCRACY: REINVENTING POPULAR RULE FOR THE TWENTY-FIRST CENTURY 16 (2020).

⁷² הראל פישר, לעיל ה"ש 33, בעמ' 81. הראל פישר מדגישה אמנם את חשיבותו של השלטון המקומי בהתוויה ומימוש של מדיניות תרבות מקומית, אולם חוששת כי התלות התקציבית של השלטון המקומי בשלטון המרכזי תוביל להתיישרות עם ציפיותיו, וכן כי ביזור מדיניות התרבות ינתק את מוסדות התרבות מהכוונתם של גופים מייעצים כמו המועצה הישראלית לתרבות ואמנות, יבוא על חשבון פרויקטים תשתיתיים ותכנון לאומי ארוך-טווח, ויעמיק את הפגיעה באמנים הפועלים במסגרת רשויות מקומיות ללא יכולת תקציבית ממשית, שם בעמ' 131-133.

כי אופייה של העיר הוא "ליברליות מאוזנת" אך לא "פוגענית ומתאבדת", וכי לא הושקעו במוזיאון סכומי עתק על מנת שילדי העיר ואחרים יחשפו ל"שפת ביבים". למעשה, בפוסט הבהיר ראש העירייה כי מכיוון שהאחריות בעיר מוטלת כולה עליו, אם לא יופיע בתגובות לפוסט נימוק חדש ומשכנע או משקל מצטבר של דעות סותרות, תוסר היצירה למחרת היום.⁷³

העובדה שהאופן שבו פירסם ראש העירייה את הסקר מקנה "זכות ההצבעה" לכל, מבלי להבחין בין תושבי העיר לאחרים ממחישה את הטשטוש שבין המקומי ללאומי ומציפה שאלות באשר לסקירת עמדת התושבים. אין בכוונתנו לטעון שיש בכך בהכרח פסול – גוף התושבים, "הדמוס העירוני" אינו מושג קבוע ויציב המבוסס רק על תושבות פורמלית אלא כזה שמעוצב בהקשרים שונים באופנים מגוונים. אין בהכרח פסול בשיתוף קהלים שאינם תושבי העיר בקבלת החלטות לגבי המתרחש בה, בעיקר כאשר מדובר בעיצובו של המוזיאון. כל שאנו מבקשים לעשות בהקשר זה הוא להפנות זרקור אל שורת הסוגיות הקונספטואליות והמתודולוגיות הבסיסיות שקבלת החלטות שיתופית צריכה להידרש אליהן כדי שתהא בעלת משמעות. מבחינה קונספטואלית, עולה השאלה מיהו אותו "ציבור" שיש להתחשב בדעתו. לעניין זה חשוב להבין, כי "הציבור" הוא לעולם אינו גוף תושבים נתון, אלא דורש הגדרה בכל פעם מחדש. במילים אחרות, הציבור אינו "קיים" אלא *מכונן* על-ידי המנגנונים המשפטיים והמוסדיים שנועדו לשתפו. כך, כאשר חושבים על שיתוף הציבור בעיצוב המוזיאון העירוני צריך לשאול – מיהו הציבור הרלוונטי? האם אלה תושבי המקום בלבד? אזרחי המדינה כולם? אם ההשתתפות מוגבלת ל"מקומיים" – האם יש ליתן עדיפות לסטודנטים? גמלאים? אמנים מקומיים? באי המוזיאון? וכיצד ניתן להעריך את מקומיותם של המקומיים? האם רישום כ"מחזיק" בנכס בעירייה מספיק על מנת שאדם ייחשב כמקומי? האם יש לקחת בחשבון רק מחזיקי דירות למגורים, או גם בעלי עניין נוספים כגון בעלי עסקים בעיר? ואולי צריך לחשוב על שאלה זו באופן שונה כאשר מדובר בירושלים (כעיר בירה) או בתל אביב (כעיר מרכזית ו"בירה תרבותית") ביחס למקומות אחרים?⁷⁴ כמו כן, כאשר ממשיגים "מקומיות", מה צריך להיות היחס בין העיר והאזור?⁷⁵

⁷³ כרמל שאמה הכהן, לעיל ה"ש 7; "עם כל הכבוד לכולם האחריות בעיר היא כולה עלי ועדיין התייעצתי עם לא מעט חברות וחברי מועצת העיר ועם בכירי העירייה ואם לא יופיע כאן בתגובות נימוק משכנע שטרם הוצג לי או משקל מצטבר של דעות הפוכות אזי מחר היצירה תוסר".

⁷⁴ ר' למשל, נורית אלפסי וטובי פנסטר "העיר הלאומית והעיר העולמית: ירושלים ותל-אביב בעידן של גלובליזציה" *סוציולוגיה ישראלית* ו 265, 275-276 (2005).

⁷⁵ כך, ניתן לחשוב גם על הפוטנציאל הדמוקרטי, התרבותי והשוקי של הרובד האיזורי – כך שהעיר אינה מובנת באופן אטומיסטי ומנותק מסביבתה, אלא כחלק ממערך רחב יותר של קהילות שמקיימות ביניהן קשרי גומלין. ר' באופן כללי: איסי רוזן-צבי וישי בלנק "מחוזות ואזורים בדמוקרטיה הישראלית" *עיוני משפט* מד 233 (2021), וגם Yishai Blank & Issi Rosen-Zvi, *Reviving Federal Regions*, 70 STAN.

כמובן, בערים שונות ובהקשרים שונים עשויות להתעורר שאלות קונספטואליות ומתודולוגיות מגוונות ביחס לסקירת "רצון תושבי המקום". מעניין בהקשר זה פסק דינה של השופטת דפנה ברק-ארז בעניין עיריית נוף-הגליל, שניתן אשתקד.⁷⁶ במרכז פסק הדין, עמד סירובה של עיריית נוף הגליל להקים בית ספר דובר ערבית בעיר, טענה שנתמכה לשיטתה של העירייה בתשתית עובדתית בדמות סקר שנערך בקרב תושבי העיר והציג "ביקוש" נמוך לבית ספר כאמור. חוות דעתה של השופטת ברק-ארז (אמנם בדעת מיעוט לגבי התוצאה) מעלה שורה של קשיים בסקר שערכה העירייה על מנת לגבש את התשתית העובדתית שעמדה לכאורה בבסיס החלטתה שלא להקים בית ספר דובר ערבית בעיר, בטענה לחוסר ביקוש מצד ההורים, וזאת למרות מספרם הרב של התלמידים הערבים שנדרשו לנסוע לעיר אחרת או לפנות למסגרות חינוך פרטיות על מנת לממש את זכותם לחינוך. השופטת ברק-ארז ביקרה את הבחירה לערוך את הסקר באופן קשיח ובאמצעות הדואר, באופן מכביד ומצנן השתתפות; את אי העמידה באמות מידה סטטיסטיות מקובלות; את העובדה שנסקרו הורים לילדים שכבר משולבים במערכת החינוך ולא הורים שילדיהם צפויים להשתלב בה; וכן את האיום המרומז שכלל הסקר בדבר הגבלת האפשרות ללמוד מחוץ לעיר, במידה שתתקבל

L. REV. 1895 (2018). לא נוכל להתעמק בסוגיית האזוריות במסגרת מאמר זה, אולם נציין בקצרה כי פעולה בפרדיגמה אזורית עשויה לרפא אי שוויון ולקדם דיאלוג בין-קהילתי. דוגמה לכך הצגת תערוכה של משפחת אמנים פלסטינית מאום אל פאחם בקיבוץ עין חרוד: שני ליטמן "מוזיאונים מפחדים לדבר על הנכבה": אמני משפחת אבו שקרה עושים היסטוריה "הארץ" (10.11.2022) <https://www.haaretz.co.il/gallery/galleryfriday/2022-11-10/ty-article-magazine/highlight/00000184-57a5-dd29-affc-dfe5435f0000> [https://perma.cc/CXV5-MCPQ]. ביקורת מתבקשת תצביע על כך שההצגה בעין חרוד נדרשה על רקע חוסר ההצלחה של הגלריה המקומית באום אל פאחם לקבל הכרה מהמדינה כמוזיאון מוכר; ואולם ניתן גם לראות בכך – כפי שמציעים האוצרת והיוצרים – הזדמנות לדיאלוג בין-קהילתי יהודי-פלסטיני על נושאים המעוררים מחלוקות עמוקות. כמו כן, מסגרת אזורית עשויה לצנן את החשש מפני הסתגרות חברתית-ערכית ולאפשר את קיומם המקביל של הסדרים ערכיים. נזכיר כי היצירה נשוא דיוננו, "ירושלים", הוצגה בעיר השכנה תל אביב לאחר שהוסרה ממוזיאון רמת גן, מאיה כהן "אחרי הסערה במוזיאון רמת גן: היצירות יוצגו בגלריות בתל אביב" **ישראל היום** (26.1.2022)

<https://www.israelhayom.co.il/culture/art/article/7353732>. במילים אחרות, היגיון דמוקרטי-פלורליסטי עשוי להצדיק, במידה כזו או אחרת, את אי הצגתה של "ירושלים" ברמת גן בהתחשב בכך ש"תל אביב" תאפשר את הצגת היצירה בגבולותיה.

⁷⁶ שינוי שמה של נצרת עילית ל"נוף הגליל", שנשמך על משאל תושבים ושבא לבדלה מהעיר הערבית הסמוכה נצרת, מעניין כשלעצמו ומעורר שאלות ביחס לבחינת "רצון תושבי המקום". נעה שפיגל "רוב תושבי נצרת עילית הכריעו: שם העיר ישונה לנוף הגליל" **הארץ** (21.6.2019) <https://www.haaretz.co.il/news/local/2019-06-21/ty-article/premium/0000017f-dbb3-df62-a9ff-dff7310e0000> [https://perma.cc/sHXZ-WZYQ].

החלטה להקים בית ספר ערבי בתחומה.⁷⁷ בהקשר זה עולות גם שאלות כלליות בדבר שימוש בכלי הסקר – אשר מבכר בעיקרו את העדפות הרוב – כאשר מדובר במימוש זכויות של מיעוט (מקומי וארצי).⁷⁸

המקרים אמנם שונים במאטריה שבה הם עוסקים, אולם שניהם מדגימים את הקשיים הקונספטואליים והמתודולוגיים הטמונים בסקירת עמדת התושבים. הם מעלים את החשש מפני ניסוח מניפוליטיבי של השאלה הנדגמת, המכווין לתוצאה מסוימת, וכן התעלמות ממודלים סטטיסטיים מקובלים. כשבוחנים את המקרים יחדיו, ניתן גם ללמוד על הדינמיקות של הכללה והדרה המקופלות בסקירת עמדת התושבים: בעוד ה"סקר" בעניין רמת גן היה מכליל יתר על המידה והתייחס בגמישות מחשבתית ומעשית למושג "תושבי המקום", הסקר בעניין נוף-הגליל היה מצומצם יתר על המידה, ובתחירתו את הציבור הרלוונטי לדגימה למעשה הכריע את התוצאה. כך או כך, אנו למדים שסקירת עמדת התושבים מקפלת בתוכה תמיד גם הכרעה מעשית ונורמטיבית לגבי מי הם התושבים הרלוונטיים.

מעל לכל אלו מרחפת השאלה אילו הן הסוגיות שמתאימות ודורשות השתתפות ציבורית, להבדיל מהחלטה על-ידי הדרג הנבחר או המומחים המופקדים על התחום הרלוונטי. לענייננו, מי שמחזיקה בתפיסה כי תפקידה של האמנות הוא לעורר מנעד של רגשות, ביקורת ודיאלוג, ולא דווקא לקלוע לטעם הקהל, עשויה להסתייג ממסגור ההתדיינות הציבורית כשאלה של הכל או כלום, הצגה או הסרה, ולהעדיף דיון על משמעויותיה של היצירה ואולי על האופן שבו יש להנגישה. ספק אם זו התפיסה העולה מפרשת מוזיאון רמת גן, שבה נתפסים באי המוזיאון באופן שוקי כ"צרכנים",⁷⁹ כאלה שיש להלום את ציפיותיהם, ולא לבזבז את כספם על תערוכה שפוגעת בערכי היהדות והלאום הנתפסים על-ידי מקבלי ההחלטות כיקרים לליבם.

אם כן, פרשת מוזיאון רמת גן מציפה שורה של ביקורות ונורות אזהרה ביחס לביזור התמיכה בתרבות. נטייה של פרנסי השלטון המקומי להתיישר ולהגן על הערכים הלאומיים-קונצנזואליים עלולה ליצור "ביזור ממרכז" החותר תחת הפלורליזם בתרבות, ולהקהות את האנרגיה החתרנית אשר יש המייחסים למרחב העירוני, שבאופן מסורתי איפשר את השמעת קולם של המוחלשים, וכונן תרבות של פתיחות ומפגש

⁷⁷ ע"ע 7058/19 סלום נ' עיריית נוף הגליל (נצרת עלית), פס' 67-73 לפסק דינה של השופטת ברק-ארוז (נבו 20.4.2021).

⁷⁸ ר' לעיל ה"ש 76 בנוגע למשאל שנערך בקרב תושבי העיר בנוגע לשינוי שמה של העירייה.

⁷⁹ ר' למשל את דבריו של ראש העירייה בישיבת ההנהלה: "בסופו של יום, הצרכנים העיקריים [של המוזיאון] הם תלמידי מערכת החינוך". גם סגנו ויו"ר הוועד המנהל שהתנגד להסרת היצירה טען באותה השפה השוקית כי הסרת התמונה לא תהלוט את "תפיסת האמנים שהם הלקוחות שלנו" (פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 6-4).

בין-קהילתי.⁸⁰ חשש זה מתגבר נוכח המנגנון המשפטי המסדיר את מוסדות התרבות המקומיים כתאגידים עירוניים, באופן שמאפשר שליטה ישירה לעירייה בהנהלת המוזיאון, דילול כוחם של המומחים בקבלת ההחלטות האוצרותיות, והחלה נוחה של היגיון "בעל המאה הוא בעל הדעה" המוכר לנו מנסינותיו של השלטון המרכזי בשנים האחרונות להכפיף את חופש הביטוי ל"חופש המימון". לבסוף, פרשת מוזיאון רמת גן מזמינה בחינה ספקנית של העיר כמרחב דליברטיבי; כפי שצינו בעקבות בלנק, הדמוקרטיזציה היא לא אינהרנטית לביזור הסמכות, אלא היא פונקציה של מנגנונים מוסדיים. החשש העולה הוא שפנייה של ראש עירייה "לציבור" ברשת החברתית תוך שימוש ברטוריקה שיתופית היא אקט פופוליסטי שנועד לגייס אהדה ציבורית או להקנות לגיטימציה להחלטה שכבר התקבלה באופן ריכוזי, אך היא אינה ממצה את הפוטנציאל הדמוקרטי של המקומיות (אף אם זו האווירה שהיא מייצרת).

לכאורה, ניתן היה לחשוב שביצרון של זכויות הליברליות ואוטונומיה מקצועית ימנע שרירות שלטונית שמגבילה את החופש האמנותי. העניין הוא, שלא רק הנטיות והדפוסים המתוארים של ראש העירייה והדרג הנבחר מאתגרים את מימוש הפוטנציאל של המקומיות; פוטנציאל זה מאתגר גם מכיוון אחר, על-ידי הגורמים המקצועיים הפועלים מתוקף ההיגיון האוניברסלי-אבסולוטי של שיח הזכויות, חופש הביטוי והיצירה ואשר ממצבים את השדה האמנותי כשדה סגור ואוטונומי, כזה שהמעורבות בו טעונה מומחיות. בכך נעסוק בפרק הבא.

ה. המוזיאון כמקדש ליברלי: האם נותר מקום למקומי?

טענתנו כי קיים חשש לשנתוק של הערכים, ההעדפות ואופני הפעולה של השלטון המרכזי ברמה המקומית חשופה לביקורת משמעותית אחת: קיימת כמובן האפשרות שהזהדות עם ערכי הלאום היא רכיב אותנטי בזהותם של תושבי המקום,⁸¹ או ליתר דיוק: שבין הזהויות מתקיימים יחסים של חפיפה וכינון הדדי, ושלא ניתן להפריד ביניהן באופן אנליטי ונקי (יתרה מכך, מיסגור אפשרות זו כ"חשש" הוא קונטינגנטי כשלעצמו ותלוי הכרעה ערכית). בהקשר של מוזיאון רמת גן, הכריכה בין הזהות המקומית והלאומית באה לידי ביטוי למעשה כבר ברגעי המיסוד הראשונים של המוזיאון המחודש, בישיבת הוועדה המחוזית לתכנון ובניה של מחוז תל אביב משנת 2016 שהתכנסה לדון במבנהו. התברר, כי זמן קצר לאחר בנייתו בשנות בשלושים של

⁸⁰ אפיון זה של המרחב העירוני ניתן למצוא למשל בכתיבתה המאוחרת של ססקיה סאסן, מהחוקרות הבולטות של העיר בעידן הגלובלי, שתיארה לאחרונה את העיר כאתר ששימש לאורך ההיסטוריה, ולמעשה נותר המעוז האחרון של אנרגיה חתרנית, שנמצא כעת בסכנה נוכח עליית כוחם של תאגידים טרנס-לאומיים שקונים את המרחב העירוני, פשוטו כמשמעו. Saskia Sassen, *The City: A Collective Good?*, 23 BROWN J. WORLD AFF. 119, 124-25 (2017).

⁸¹ אנו מבקשים להשתמש בביטוי "זהות מקומית" באופן מסויג, רפלקסיבי ולא מהותני, תוך שאנחנו מכירים בכך שהזהות האנושית, לא כל שכן "העירונית" אינה קבועה או יציבה מטבעה, אלא נמצאת בתהליכי כינון והשתנות כל העת.

המאה הקודמת, בקצה הצפון-מזרחי של רמת גן דאז, שימש המוזיאון "סוג של קן חזית, מול הכפרים הערביים הסמוכים".⁸² על המבנה הוצבה עמדה שסימלה בעבור חברי הוועדה המחוזית את השמירה על היישוב היהודי ברמת גן, על "הפנים" העברי מפני "החוץ" הערבי. כפי שביטא זאת אחד מחברי הוועדה, "[תכנית שימור] עם הזזה של העמדה שהיא חלק מהסיפור של האתוס הלאומי הציוני של ישראל, היא מאוד בעייתית".⁸³ בעוד שדיוני הוועדה הדגישו את "המשמעות העירונית" שצריכה לבטא תוכנית השימור,⁸⁴ בה בעת הובהרו חשיבותו הלאומית בתור "המוזיאון היחיד בארץ לאמנות ישראלית",⁸⁵ וכן היחס הראוי בין המוזיאון והמורשת: "השימור תפקידו לא לשרת את המוזיאון. המוזיאון תפקידו לשרת את השימור".⁸⁶

החשש מפני פגיעת המוזיאון באתוס וברגש המקומי-לאומי נוכח שוב בדיוני הוועד המנהל של המוזיאון על הסרת היצירה "ירושלים". מי שמשיג כך את הפגיעה באופן מובהק הוא חבר מועצת העיר והוועד המנהל של המוזיאון אלי מוסרי, שהעיד כי נפגע מהיצירה "כאדם שגדל בבית מסורתי וצנחן".⁸⁷ דבריו ממחישים שהמוזיאון נתפס, לפחות על ידי חברי הוועד המנהל, כמוסד זר, אנטגוניסטי ומאיים שיש להגן על המקומיות-לאומיות מפניו. הם מבטאים באופן החד ביותר את הניגוד שנוצר בין המוזיאון לבין רמת גן: "אנחנו שלוש-ארבע שנים בלי מוזיאון והעיר לא נפלה. אם זה המוזיאון או העיר – אני רוצה להציל את העיר. המוזיאון יתגבר על זה. יש מקום במוזיאון למי שמוכנים לכבד רגשות של תושבי רמת גן".⁸⁸ תושבי רמת גן מוצגים כאן כקבוצה סוציולוגית הומוגנית, שמעלה על נס את הנצחת ערכי הלאום, המתבטאת בהגנה עליהם מפני ביקורת גרוטסקית. מן הדברים עולה כי אין פסול בקווים אדומים כאשר מדובר בהגנה על ערכי יסוד של החברה בעיר, שנתפסים כמוקירים את הזהות ואת סמלי הלאום.

במאמר מוסגר נציין כי דרך נוספת לתת פשר להתנגדות שמחוללת היצירה קשורה במחויבותם של פרנסי העיר להגנה על מיעוטים. במקרה זה, מעבר לפגיעה בערכי הציבור הכללי בעיר, גרס ראש העירייה כי הסרת היצירה נועדה להגן על מיעוט החרדי – שהוא מיעוט לאומי ומקומי. מבחינה זו, ניתן לקרוא את עמדת ראש העירייה כמבטאת את החשש המדיסונאני המפורסם מפני פגיעה של הרוב המקומי במיעוטים

⁸² דברי תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל-אביב במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בפרוטוקול ישיבת מליאה 841 של הוועדה המחוזית לתכנון ובניה תל אביב, 141 (19.9.2016) (להלן: הוועדה המחוזית).

⁸³ שם, בעמ' 151.

⁸⁴ דבריה של אדריכלית העיר רמת גן דאז, שרון שפר, שם, בעמ' 145.

⁸⁵ דבריה של אדריכלית שיפוץ המוזיאון, מאירה קובלסקי, שם, בעמ' 138 (ההדגשה אינה במקור, הח"מ); נעמה ריבה "מוזיאון רמת גן נע בין פריחה מאוחרת לגסיסה מתמשכת" **הארץ** (22.2.2018) <https://www.haaretz.co.il/gallery/art/premium-> [https://perma.cc/MX39-BSY2] 1.5842961.

⁸⁶ הוועדה המחוזית, לעיל ה"ש 82, בעמ' 146.

⁸⁷ פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 3.

⁸⁸ פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 3 (ההדגשה אינה במקור).

מקומיים, חשש אשר מצריך פיקוח מרכזי שנתפס כבעל השפעות ממצעות וממתנות.⁸⁹ ברמת גן, הציבור החרדי מהווה מיעוט ששיעורו בעיר רחוק מלייצג את שיעורו באוכלוסייה הכללית במדינה, ואף ניכר כי הוא הולך ופוחת.⁹⁰ כלי תקשורת חרדים משקפים חוויית רדיפה של החרדים בציבוריות הרמת-גנית,⁹¹ וטענות כנגד העירייה לרדיקה של החברה החרדית לשוליים התרבותיים של העיר, מהלך שהתבטא בין היתר במאבק נגד הפעלת תחבורה ציבורית בעיר בשבת,⁹² וכן בצעדים שנקטה עיריית רמת

⁸⁹ אלכסנדר המילטון, גיימס מדיסון וג'ון ג'יי הפרדליסט 44-50 (יעל חזוני עורכת ואהרן אמיר מתרגם 2001). ר' גם בלנק "מקומו של ה'מקומי'", לעיל ה"ש 23, בעמ' 217-216.

⁹⁰ בעוד בשנת 2017 היוו חרדים כ-2.5% מאוכלוסיית רמת גן, בשנת 2020 המספר כבר ירד ל-0.9%. ר': איתן רגב וגבריאל גורדון **שוק הדיור החרדי ופרישתה הגאוגרפית של האוכלוסייה החרדית בישראל** 29 (מחקר מדיניות 150, המכון הישראלי לדמוקרטיה 2020); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה **חרדים ביישובים יהודיים, לפי מחוז ואזור סטטיסטי, סוף 2020** (22.5.2022). לפי אמדן שנערך על ידי מרכז המידע והמחקר של הכנסת, נראה שמדובר בתופעה חדשה יחסית של הגירה שלילית של חרדים מרמת גן, שכן מספר התושבים החרדים ברמת גן לא השתנה כמעט בכלל בין השנים 1999 ל-2015, מתן שחק ואורי טל ספירו **נתונים על דמוגרפיה ותעסוקה של חרדים בערים הגדולות** 7 (הכנסת, מרכז מחקר ומידע 2017). לדברי סגן ראש העירייה עו"ד רועי ברזילי, אותו מיעוט חרדי הולך וקטן דווקא בגלל ההתחזקות של המגמות הליברליות בעיר: "ככל שעולים בעוד 5% מחירי הדירות כאן, אז הציבור הופך להיות יותר ליברלי. ואתם רואים גם את התופעות שמתרחשות ברחוב הרמת-גני: יותר עסקים שנפתחים בשבת, ויותר פתיחות. וקבוצות ואוכלוסיות שיותר מסורתיות עוזבות לגבעת שמואל. ולמרות המגמות המאוד מפתיעות האלה בעיר רויזיוניסטית ... התפיסות הקונסרבטיביות עדיין קיימות ..." האגודה לזכויות האזרח ובית לאמנות ישראלית "הכנס המלא – חשיפה לצנזורה: אמנות, אקדמיה ומשפט על צנזורה באמנות ישראלית" (29: 38–28: 59) **יוטיוב** (12.1.2022) https://www.youtube.com/watch?v=unVTMTH_qUk

⁹¹ ר' למשל, באתר החדשות החרדי "בחדרי חרדים": חני לויין "כרמל שאמה: אתם אדומים יותר מבני ברק" **בחדרי חרדים** (13.2.2021) <https://www.bhol.co.il/news/1184533> [EY2N]; חני לויין "בדיקת 'בחדרי': העירייה החליטה להעניש את החרדים" **בחדרי חרדים** (13.1.2021) <https://www.bhol.co.il/news/1174527>; קובי בורנשטיין "כרמל שאמה מנע כניסה מחרדים וקיבל גיבוי מבית המשפט" **בחדרי חרדים** (12.10.2020) <https://www.bhol.co.il/news/1145506> [https://perma.cc/2XV3-92SY]. ר' גם ישי כהן ואבי רבינא "כרמל שאמה הכהן: התחרדות העיר רמת גן – איום אסטרטגי" **כיכר השבת** (23.6.2019) <https://www.kikar.co.il/321383.html> [UM9N].

⁹² אבי רבינא "ראש עיריית רמת גן: אפעיל תחבורה ציבורית בשבת" **כיכר השבת** (19.5.2019) <https://www.kikar.co.il/317263.html>; ארי קלמן "עיריית רמת גן אישרה תחבורה" [https://perma.cc/RE6K-BPE8]

גן בזמן מגפת הקורונה, לרבות הקמת מחסומים בינה ובין העיר החרדית השכנה בני-ברק.⁹³ לפי קריאה זו, ההתנגדות להצגת היצירה מקורה לא רק בהגנה על ערכי הלאום, אלא גם על דמות האדם החרדי, הנתפסת על-ידי ראש העירייה כמבוזה ביצירה. אלא שמנקודת המבט של אנשי ונשות "עולם האמנות" – אמנים, אוצרות, עיתונאים, מרצות ועורכי דין, כפי שזו מתבטאת גם בכנס "חשיפה לצנזורה" שקיימו "בית לאמנות ישראלית" והאגודה לזכויות האזרח בעקבות פרשת מוזיאון רמת גן, ההתנגדות של ראש העירייה וחברי המועצה לא נתפסת כביטוי אותנטי של רגשות הציבור בעיר, ולא כהבנה מתחרה אך תקפה של מוסד המוזיאון ושל גבולות חופש הביטוי האמנותי; אלא, כגישה מסוכנת שיש לשלול מכל וכל. הדברים מקבלים ביטוי מובהק בבחירתה של מנהלת הבית לאמנות ישראלית עידית עמיחי לפתוח את הכנס בהקראת שירו של הכומר הפרוטסטנטי מרטין נימלר, "לא השמעתי את קולי":⁹⁴

תחילה תקפו את היהודים. לא פציתי פה. לא הייתי יהודי. אחר-כך תקפו את הקומוניסטים. לא פציתי פה. לא הייתי קומוניסט. אחר-כך תקפו את אנשי האיגודים המקצועיים. לא פציתי פה. לא הייתי איש האיגודים המקצועיים. אחר-כך תקפו אותי. ואז כבר לא היה איש שישמע קולו למעני.

הגם שאין מדובר בהשוואה ישירה, מיקום ההחלטה להסיר את היצירה בעולם הסימבולי של רדיפות הנאצים מעיד על החרדה העמוקה של אנשי עולם האמנות מפני התפיסה המתחרה של המוזיאון העירוני ושל היחס בינו לבין הפוליטיקה והקהילה שבה הוא משוקע. כפי שעולה מדבריהם שיובאו מיד, ההתנגדות, לתפיסתם, היא ביטוי לכוחות לא ליברלים, שמרנים וכוחניים, שלא הפנימו את חשיבותו העליונה של חופש הביטוי האמנותי לחברה. בה בעת, כפי שראינו, מתארים ראש העירייה וחברי מועצת העיר חרדה מפני הפגיעה ברגשות ובוהות הלאומית-יהודית שמסב חופש ביטוי בלתי מוגבל בין כותלי מוסד ציבורי. מפתה אולי לסווג את התנגדותם להצגת היצירה כמוכוונת לגריפת הון פוליטי (ולא ניתן לשלול זאת לחלוטין), אולם עיון בפרוטוקול שיבת הוועד המנהל של המוזיאון מותיר רושם של דיון סדור ושקול. מדוע אפוא ניכר

ציבורית בשבת" **בחדרי חרדים** (9.7.2019) <https://perma.cc/U8AL-J> <https://www.bhol.co.il/news/1014304>
 [RAZ5]; ארי קלמן "יהדות התורה" במתקפה על כרמל שאמה: 'יגרוור מחיר פוליטי כבד'" **בחדרי חרדים** (9.7.2019) <https://www.bhol.co.il/news/1014310>
 [https://perma.cc/VUQ4-8AMB]; עת"ם (מינהליים ת"א) 3282-08-19
 הרה"ג יעקב אריאל נ' שר התחבורה (נבו 26.3.2020).
⁹³ בר פלג "עיריית רמת גן הציבה גדרות בגבול עם בני ברק; עיריית בני ברק הסירה אותן" **הארץ** (6.4.2020) <https://www.haaretz.co.il/news/education/2020-04-06/ty-article/premium/0000017f-e313-d804-ad7f-f3fb7b3a0000>
 [https://perma.cc/3SQD-JWQN].
⁹⁴ דקה 2:00 להקלטת הכנס "חשיפה לצנזורה", לעיל ה"ש 90; מרכז המידע אודות השואה "נימלר, מרטין (1892-1984)" דף מידע על מרטין נימלר **אתר יד ושם** https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20202073.pdf

כי בין המחנות אין כל בסיס לשפה משותפת, עד כדי שהם מתארים האחד את השני כאיום קיומי על הערכים היסודיים של החברה?

כתיבתו של הסוציולוג ניסים מזרחי מסייעת לתת פשר לדינמיקה המתוארת. השאלה המנחה את מזרחי במחקרו נוגעת לפער שבין האוניברסליות של בשורת זכויות האדם, לבין הפרטיקולריות החברתית של הקהלים המוכנים לאמץ אותה. חוסר היכולת של המחנה הליברלי לתת פשר להתנגדות שלה זוכים מסריו (במיוחד כשהיא מגיעה מהקבוצות החבריות המוחלשות "שהיו אמורות להנות מהם"), נובע במידה רבה מתפיסתם של הליברלים את זכויות האדם שבשמן הם מדברים כטבעיות וקודמות לסדר החברתי; מכאן שהן אוניברסליות, במובן זה שכל בני האדם נהנים מהן במידה שווה, ומוחלטות, כלומר אינן נתונות לשיקול דעתו של שלטון כזה או אחר והן נתפסות כמעל לכל מחלוקת פוליטית. זוהי "פוליטיקה של ודאות", שמסבירה את ההתנגדות למסר הליברלי כאנומליה, בורות, גזענות או תוצר של "תודעה כוזבת", אך לא מעלה על הדעת את הפרטיקולריות החברתית של תפיסת העולם הליברלית עצמה, ואת האפשרות שההתנגדות לה היא אותנטית ונטועה בעולם בעל ערך משל עצמו.⁹⁵ הנקודה הקריטית של מזרחי היא שהיחס בין הליברליזם וההתנגדות, "הגן והג'ונגל", הוא לא יחס בין האמת המוחלטת והאוניברסלית לבין הסטייה ממנה יש לתקן, אלא תחרות בין עולמות משמעותיים חלופיים ומשוקעים תרבותית, האחד מקנה משמעות מוסרית וחברתית לטשטוש גבולות הקהילה ולהבטחת צדק חברתי ושוויון לכל אדם באשר הוא, ואילו השני מבכר סולידריות ושייכות קהילתית יהודית, שמירה על המסורת, על הזהות המובחנת ועל גבולות הקולקטיב הלאומי.

במקרה של מוזיאון רמת גן, המשגתו של מזרחי מזמינה אותנו לחשוב על המתחים העולים מהמקרה לא כהתנגשות בין זכויות בעלות ערך אובייקטיבי, אוניברסלי ויציב לבין האיום שעוורר למעמדן ולחשיבותן ככאלו; אלא, ניתן לחשוב על היחסים שבין המתעקשים על הצגת היצירה ואלו הדורשים את הסרתה כמתח בין עולמות משמעות ונרטיבים חלופיים עם תפיסות ערך שונות וגישות שונות לשאלות כגון: מהם ערכי היסוד, הזהויות והביטויים התרבותיים שיש להעמיד תחת שבט הביקורת? מה ראוי שיהיו אופייה וגבולותיה? ומהו המחיר החברתי שיש לשאת, בהנחה שהביקורת האמנותית כרוכה בפגיעה והדרה? אלא, שתפיסת הגן והג'ונגל, האמת והסטייה, אשר מציבה את הליברליזם ואת חופש הביטוי האמנותי המוחלט כנקודת מוצא, מקשה על העמקה במורכבויות אלו.

בפולמוס על מוזיאון רמת גן, אופיו העליון והבלתי מתפשר של חופש הביטוי האמנותי בא לידי ביטוי בדבריו של עו"ד רועי ברזילי, יו"ר הוועד המנהל של המוזיאון וחבר המועצה היחיד שהצביע נגד הסרת היצירה. ברזילי מדמה את המוזיאון להיכל הקודש:

אם הבית כנסת שיש ליד, או בית המקדש... או הכותל המערבי או כל הדברים הקדושים זה המקום הקדוש ליהדות. עבורנו, כאנשים בעלי תפיסה וחשיבה דמוקרטית

⁹⁵ ניסים מזרחי "מעבר לגן ולג'ונגל", לעיל ה"ש 3, בעמ' 59.

ומסורת ומורשת דמוקרטית, המוזיאון הוא היכל הקודש שלנו, ושם הביטויים הכי חריגים והכי רדיקליים יכולים וצריכים להתקיים ... מי שלא רוצה ולא רוצה לחוות את החוויה, מוזמן לא לבוא.⁹⁶

ההתייחסות למוזיאון ולחופש הביטוי האמנותי במושגים של קדושה מהדהדת את הפוליטיקה של הוודאות שמתאר מזרחי כמאפיינת את המחנה הליברלי. הקדושה היא מעל מחלוקת והיא לא זקוקה או ניתנת להוכחה. כמו הדיון כולו, זוהי התייחסות שהיא לא בלי אירוניה – היא קובעת את קדושתו הבלתי ניתנת לערעור של המוזיאון, תוך שהיא מתעקשת על הצגתה של יצירה שנועדה להטיל ספק בקדושתה של ירושלים כסמל דתי-לאומי. ברזילי מכיר לכאורה בקדושתו של הכותל ליהדות, אך זאת כדי להגן על הצגת יצירה שלדעת מתנגדיה מבזה בדיוק את אותו הכותל. כפי שמלמדים דבריו של עו"ד ברזילי, משמעות הקדושה היא שמי שאינו מסוגל לחוות אותה "מוזמן לא לבוא". בכך הוא משרטט את הקו בין שני מחנות שלא יכול להתקיים ביניהם שיח – זהו המחיר של הפוליטיקה של הוודאות. בהמשך דבריו הוא מעמיק את הניגוד בין המחנות תוך שהוא מסביר לוועד המנהל של המוזיאון כי למרות התחזקות המגמות הליברליות בעיר, "ככל שהמגמות הליברליות מתחזקות" אזי "גם בצד השני מתחזקות מגמות יותר כוחניות, ופחות גמישות",⁹⁷ אם כי הוא מוסיף באפולוגטיות כי המחנה השני, אלה שאינם משתייכים ל"מיליה", שעולם האמנות לא נגיש להם, פשוט לא מכירים את שיח הזכויות:

על היצירה הזאת עברו או פוטנציאלית היו יכולים לעבור ארבעת-אלפים איש, לפני שהתעורר ... הפולמוס הציבורי הזה. אני חושב שהיצירה הזאת לימדה אותי דבר אחד – בסוף אנחנו חושבים שבתוך המיליה, בקבוצה שלנו אנחנו מסוגלים להעביר את המסר כמו שאנחנו מבינים אותו בכל כך פשטות וזה, אבל בחוץ – כשאנשים שלא שייכים... שלא מזדמנים לעולם ה... נגיד את זה ככה... לא מזדמנים לעולם האמנות כל הזמן – הם לא מכירים את השיח הזה. עבורם השיח הזה שאנחנו מנהלים פה על חופש הביטוי וזכות היצירה וכל הדברים הטובים והנפלאים שיש במוזיאון – לא מדברים אליהם. ... ואנחנו צריכים גם ללמוד את העניין הזה. בעבור אותו ציבור אנחנו סוג של מנותקים, סוג של מגדל שן. זה גם בדיוק גם מה שהמוזיאון רצה להגיד – אנחנו לא מגדל שן, אנחנו רוצים להיות בתוך הקהילה ... כל התערוכה עסקה בשאלה של איזה כוחות, איזה סוכנים עובדים על האמנות.⁹⁸

זוהי התבטאות מעניינת משום שהיא משקפת הכרה בפרטיקולריות החברתית של כל אחד מהמחנות, תוך התייחסות למחנה הליברלי כ"מיליה", תוך קונקרטיזציה של

⁹⁶ הקלטת הכנס "חשיפה לצנזורה", לעיל ה"ש 90, החל מדקה 33:40 (ההדגשה אינה במקור). הדברים מתכתבים באופן אירוני עם תיאור התערוכה, לפיו היא נועדה לאתגר "את התפיסה הקלאסית של המוזיאון כ'הר המוזות', שנבנה בדרך כלל במקום 'מקודש' ונבדל מן הרחוב העירוני ותושביו", ר' אתר "המוסד: המוזיאון והישראליות", לעיל ה"ש 4.

⁹⁷ שם, החל מדקה 29:32.

⁹⁸ שם, החל מדקה 31:07.

הפרקטיקות התרבותיות והעדפות הפנאי שלו (אלו שכן "מזדמנים לעולם האמנות"), ותוך הבנה שההגנה על חופש הביטוי והיצירה נובעת מהן. ואולם בה בעת, אפיון הבעיה הוא עדיין כבעיית "הסכרה" מול האנשים שבחוקן, שאינם שייכים ולא מכירים את השיח. האנשים שוגים כשהם רואים במיליה מגדל שן, למרות שלא זה המצב. מבחינה זו, ובדומה לממצאים של מזרחי, המודעות לפרטיקולריות החברתית של המחנות אינה מתורגמת לספקות בדבר האוניברסליות של המסר הליברלי. השאיפה להרחיב את גבולות הגן, להפיץ את "חופש הביטוי וזכות היצירה וכל הדברים הטובים והנפלאים שיש במוזיאון" נוכחת גם כן, למרות ההתנגדות שבה היא נתקלת. התפיסה שרואה בגבר המתפלל כדמות השייכת לעבר ולא לזמנים המודרניים מובלעת בדבריה של האוצרת כשהיא מסבירה לוועד המנהל של המוזיאון את פרשנותה ליצירה שמעוררת "קונוטציה של המאה התשעה-עשרה".⁹⁹

בניגוד להתנגשויות המתוארות אצל מזרחי, בפרשת מוזיאון רמת גן המחנות אינם מסתדרים באופן נקי לאורך קווים אתניים ומעמדיים.¹⁰⁰ התומכים בהסרת היצירה לא כופרים בערכי הליברליזם שבשמם מדברים אנשי עולם האמנות, ואף מקפידים להביע את מחויבותם להם ולהתגאות בכברת הדרך שעשתה רמת גן בשנים האחרונות מבחינת הדאגה לזכויות להט"ב, לפתיחת עסקים ולתחבורה ציבורית בשבת.¹⁰¹ טענתם תחומה לכך שיש לשרטט את גבולותיו של חופש הביטוי האמנותי *אחרת* מהאופן שבו אלה משורטטים על-ידי אנשי עולם האמנות. אלו האחרונים סבורים כי לאמנות אין גבולות, אולם התומכים בהסרת היצירה מנסים לשקף להם כי שרטוט גבולות המבוסס על עמדות יסוד ערכיות הוא בלתי נמנע. דוגמה לכך ניתן לראות בדבריו של ראש העירייה בפני הוועד המנהל, המתאגרים את היומרה האוניברסלית-נייטרלית של שיח הזכויות שבשמו מדברים המתנגדים להסרת היצירה: "לצערי, בחברה הישראלית החרדים הם לעיתים למרמס. נאמר שנוציא את החרדים מהתמונה ומניחים אדם כזה עור באותו יצירה בווינגטון או ניו-יורק עם האמירה 'ניו-יורק של זהב' עם אדם כזה עור וכיתוב 'ניו-יורק של צואה' כיצד היו מגיבים ליצירה כזו?"¹⁰²

⁹⁹ פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 2.

¹⁰⁰ אם כי קיימת חפיפה, וניתן להניח שהתומכים בהסרת היצירה רואים עצמם מדברים בשם הקבוצות הסוציולוגיות שמתאר מזרחי כמתנגדות לליברליזם. לביקורת המכוונת בין היתר למהותנות במחקרו של מזרחי ראו: ליה יונה "מעבר ל'מעבר לגן ולג'ונגל': על עלייתו של שיח ההבדל בתיאוריה המזרחית" **מעשי משפט** יא 77 (2020); ולתגובה ראו: ניסים מזרחי "בין 'קבוצה' ל'קבוצתיות': מבט מחודש על העמדה ה'מזרחית' בביקורת המזרחית של המשפט" **משפט וממשל** כג 37, 52 (2022).

¹⁰¹ ר' למשל דבריו של חבר מועצת העיר והוועד המנהל אלי מוסרי: "רמת גן עשתה כברת דרך ב-3 השנים האחרונות – להט"בים, אוטובוסים בשבת, פתיחת בתי קפה בשבת – הצלחנו להכיל כמעט את כולם. אנחנו מתווכחים על התמונה" פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 2. גם ראש העירייה מדגיש בפני הוועד שלא ניתן לחשוך בו שהוא אינו ליברל, בהתייחס ככל הנראה לאותן הסוגיות (שם, בעמ' 3).

¹⁰² פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 1.

מתוך הבנה שבעולם המעשה, זכויות האדם, ובכללן חופש הביטוי האמנותי, לעולם אינן ניתנות למימוש מוחלט ותמיד דורשות קונטקסטואליזציה והכרעה,¹⁰³ עומדים הדורשים את הסרת התמונה על תוקפה של ההבנה שלהם את שרטוט הגבולות הראוי. חלקם מדגישים את ההכרח "לאזן בין זכותו של האמן לחופש ביטוי לבין סמלים שמקודשים לציבור מכל הדתות", תוך שרטוט הגבול שבו "חופש הביטוי עובר על הטעם הטוב... מול האומנות יש סימנים לפטריוטיות כמו סמל המדינה או הכותל".¹⁰⁴ אחרות הדגישו כי הקדישו לנושא מחשבה רבה והגיעו לדיון ללא דעה ברורה, אולם בסופו של דבר החליטו להצביע בעד הסרת היצירה "בהתחשב באופי השיח הציבורי האלים, המפלג והמסית, שקיים חשש לתדלקו".¹⁰⁵ למעשה, על רקע הצורך לאזן בין חופש הביטוי לבין ערכים מתחרים, חלק מאנשי הוועד אף מתקשים להבין מנין נובעת החרדה של אנשי עולם האמנות. הדברים מקבלים ביטוי קולע בדבריו של חבר הוועד המנהל שי אללוף: "במערך האיזונים בין שמירה על חופש הביטוי והאומנות – זה בסדר אם נכניס רכיב של פגיעה ברגשות הציבור – וכמוזיאון ציבורי זה בסדר להגיד לא ליצירה מסוימת. יש להסיר את היצירה וזו לא דרמה גדולה".¹⁰⁶

מנגד, ובאופן שמשקף את הפוליטיקה של הוודאות, שוללים אנשי עולם האמנות לא רק את תוקפה של ההכרעה הקונקרטיה שאליה הגיעו חברי המועצה והוועד המנהל, אלא את עצם היומרה שלהם לאתגר את שיקול דעתם של אנשי המקצוע. החרדה של אנשי עולם האמנות היא לא רק מהסרת היצירה, אלא מטשטוש הגבולות שבין השדה

¹⁰³ זו היא תוכנה ששותפים לה השחקנים בשדה המשפטי, במיוחד שופטים, וכן חוקרים ביקורתיים של השדה, אם כי הקבוצות השונות נותנות לה משמעות שונה לחלוטין. ראו: Pierre Bourdieu, *The Force of Law: Towards a Sociology of the Juridical Field*, 38 HASTINGS L.J. 814 (1987); Duncan Kennedy, *The Critique of Rights in Critical Legal Studies*, in LEFT LEGALISM/LEFT CRITIQUE 178 (Janet E. Halley and Wendy Brown eds., 2002).

¹⁰⁴ פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 4.
¹⁰⁵ חברת הוועד המנהל שרון מוטליס: "באתי בלי דעה ברורה. זו החלטה קשה ולא חד ערכית. אני חושבת שאם נשים את סוגיית חופש הביטוי והאומנות וההשלכות על המוזיאון אל מול הפגיעה בציבור רחב במיוחד בתקופה בה יש שיח מפלג ומסית – השתכנעתי שנכון יותר להסיר את התמונה". ואילו מיד אחריה, חברת הוועד המנהל עמליה חרוש: "כמו שרון, חשבתי על זה הרבה היום... בעת הזו כשהשיח אלים זה יהיה בלתי נמנע. מהנסיון שלי גם באוצרות, אם עושים את הדברים בכיוון אחר – בטווח המיידי אולי תהיה פגיעה, אבל בטווח הרחוק – לא תהיה פגיעה". פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 5.

¹⁰⁶ פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 4. כמו כן, שוב אנו רואים את החלת ההיגיון של "בעל המאה הוא בעל הדעה", שזיהינו עם מקבלי החלטות בשלטון המרכזי, ברמה המקומית. לשיטתו של חבר הוועד המנהל אללוף, תמיכה מכספי הציבור במוזיאון מצדיקה דחיית ביטויים שנתפסים כחורגים מגבולות הלגיטימציה הציבורית. בהמשך לדיון מוקדם יותר, שוב אנו רואים שטטוש בין האופן שבו מדומיין הציבור המקומי והציבור הלאומי.

האמנותי והזירה הציבורית. עידית עמיחי, ממארגנות כנס "חשיפה לצנזורה", קובעת כמוכן מאליו: "תערוכות במוזיאון לא נקבעות על ידי משאלי קהל, אלא על ידי אנשי מקצוע, בדיוק כשם שמשדד הבריאות או בתי החולים לא ימנו מומחה לקורונה או לדבר אחר על פי משאל עם אם החיסון טוב או לא. ובמקרה הזה אשת המקצוע היא האוצרת סבטלנה ריינגולד".¹⁰⁷ ואילו האוצרת מצידה לא מעגנת את הכרעתה בשיקול הדעת שלה, אלא בסטנדרטים אובייקטיביים חיצוניים לה: היא קובעת שיש להשאיר את היצירה "בשם עולם האמנות".¹⁰⁸

בפולמוס מוזיאון רמת גן, בעוד שראש העירייה וחברי המועצה מציבים עצמם על הרמה מתוקף פקודת העיריות המפקידה בידיהם את השליטה בתאגיד העירוני שהוא המוזיאון, האוצרת ואנשי עולם האמנות טוענים לעליונות נורמטיבית מתוקף חוק המוזיאונים, שמעגן את חופש הפעולה של הנהלת המוזיאון בכוונה לבצר את האוטונומיה של שיקול הדעת המקצועי.¹⁰⁹ אלא שהמוזיאון העירוני מציב את החוקים, עם עולמות המשמעות הכרוכים בהם, במסלול התנגשות. כפי שמסכמת מארגנת הכנס: "חוק המוזיאונים הרבה פעמים עזר לנו, הפעם הוא לא עזר כי היה פה את העניין של התאגיד העירוני".¹¹⁰

החשש מטשטוש הגבולות שבין שיח ציבורי לבין שיח אמנותי מקבל ביטוי גם בדבריה של כתבת "הארץ" נעמה ריבה שסיקרה את הפרשה, המביעים את מורת רוחה מכך שגורמים שאינם עוסקים באמנות מתערבים בדינים לא להם. "דימויים של אמנות פלסטית יותר קליטים ומשמישים פוליטיקאים, כך שיתאפשר להם לגרוף רווח פוליטי במהרה", נכתב במצגת שמלווה את ריבה, ובהמשך – "פוליטיקאים שלרוב לא עוסקים באמנות, נדרשים להגיב לפעולה של אמן כדי להגן עליו ופוליטיקאים אחרים תוקפים אותו". בהתייחס לראיון שקיימה עם ראש המחלקה לאמנות בבצלאל בעקבות הסערה שחוללה עבודה של תלמיד שהציגה את ראש הממשלה דאז בנימין נתניהו לצד חבל תליה, סיפרה ריבה: "שאלתי אז... שהדימויים יוצאים החוצה בלי שהתכוונו וזה די מרדד את השיח האמנותי, והוא אמר קורה בעיניי משהו מעניין – אנחנו מורגלים במאה השנים האחרונות לתפיסה שהאמן הוא האחראי הבלעדי על היצירה, היום היצירות מייצרות מעצמן דימויים חדשים שההשפעה שלהם יכולה להיות רצינית, עולות שאלות אם זה דיון על אמנות פלסטית או על ציבוריות".¹¹¹

¹⁰⁷ הקלטת הכנס "חשיפה לצנזורה", לעיל ה"ש 90, החל מדקה 50: 29: 1.

¹⁰⁸ פרוטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 2.

¹⁰⁹ סעיף 4 לחוק המוזיאונים, לעיל ה"ש 2. ור' גם עניין **מוזיאון חיפה**, לעיל ה"ש 9, בפסקה 15 לפסק דינו של השופט סולברג.

¹¹⁰ הקלטת הכנס "חשיפה לצנזורה", לעיל ה"ש 90, החל מדקה 40: 45.

¹¹¹ הדוברת מדגישה בהמשך מיהו בדיוק אותו צד של המפה הפוליטית בישראל "שלרוב לא עוסק באמנות", כאשר היא ממשיכה ושואלת בהתייחסה לאירוע נטלי כהן וקסברג (שבו האמנית צילמה עבודת וידאו-ארט שבה היא עושה צרכיה על סמלים של מדינות שונות, לרבות דגל ישראל) – "רונן שובל, ממתי הוא כותב על אמנות?... וואלה! – זה גם גוף שבדרך כלל לא כותב על אמנות, יפעת ארליך שהיא עיתונאית ימנית פתאום כתבה על זה איזשהו מאמר...".

כמו כל שיח שטוען לאוטונומיה-מומחית, לייצוגה של אמת אובייקטיבית ולתחולה אוניברסלית – מזמין שיח הזכויות והאמנות ביקורת ופירוק. כותבים וכותבות ביקורתיים הראו למשל כיצד סטנדרטים להערכת מצוינות וחרתנות באמנות מבוססים במידה רבה על שעתוק של הבנות ליברליות אירופאיות ותפיסות שמרניות של לאומיות, וחשפו את האופן שבו ייצוגים של מגוון זהויות מבוססים על נקודת המבט ההגמונית; פרספקטיבות ביקורתיות אלו מזמינות שאלות ביחס לגיטימציה של ייצוג קבוצות זהות על-ידי אלו שאינם משתייכים אליהן, וכן ביחס לניכוס תרבותי.¹¹² אחרים הצביעו על האופן השמרני והקונטינגנטי שבו נקבעים הגבולות שבין פעולה פוליטית לבין אמנות.¹¹³ בענייננו, המתנגדים להצגת היצירה מבקשים לחשוף את השיפוט הערכי-סובייקטיבי שמאחורי ההחלטה האוצרותית-מומחית להציגה בשם ערכה האמנותי-אובייקטיבי. הם מנסים להוכיח זאת על-ידי הצבעה על מקרים שבהם – כך הם מניחים – אנשי עולם האמנות היו בוחרים להגביל את חופש הביטוי בשם הערכים החברתיים היקרים להם, למשל במקרה של גזענות כלפי שחורים או במקרה של יצירה שכוללת צלב קרס.

הביקורת מקבלת משמעות מיוחדת כשמדובר במוזיאון העירוני, שההצדקה לקיומו טמונה בתפיסת המרחב העירוני כאידיאלי לדליברציה ולהשתתפות ציבורית, ובתפיסת השלטון המקומי כקרוב וכשיר לבטא ולעצב מוסדות הרגישים לתושבי המקום.¹¹⁴

¹¹² America Meredith, *Why it Matters That Jimmie Durham Is Not a Cherokee*, ARTNET NEWS, July 7, 2017, <https://news.artnet.com/opinion/jimmie-durham-america-t-חפיט/1014164> [https://perma.cc/NAS4-8U3A] meredith-1014164 (אנו מודים לשופט/ת החיצוני/ת על ההפניה לדוגמה זו); איתי שטרן "להגיד שאין מסורת ישראלית של בלאק פייס זה לעצום עיניים" **הארץ** (13.6.2020) <https://www.haaretz.co.il/gallery/television/2020-06-13/ty-article-magazine/premium/0000017f-f33a-d5bd-a17f-f73a5ca90000> [https://perma.cc/9YRH-Y67G].

¹¹³ חישובו למשל על פעילי ופעילות אקלים, שלאחרונה החלו פעולות מחאה שונות בתוך מוזיאונים שבתחילה ספגו ביקורת רבה, אך בהמשך הובנו כפעולות מחאה לגיטימיות לאחר שהובהר כי האמנות שבה השתמשו הפעילים במוזיאון לא נפגמה. ר' למשל, Anne-Sophie Brändlin, *Museum Climate Protests Spark Debate on Activism Tactics*, DW, Oct. 28, 2022, <https://www.dw.com/en/museum-climate-protests-spark-debate-on-activism-tactics/a-63590402>; Cara Buckley, *When Soup and Mashed Potatoes Are Thrown, Can the Earth Win?*, NYT, Oct. 26, 2022, <https://www.nytimes.com/2022/10/26/climate/art-climate-protests-monet.html> [https://perma.cc/26LA-D3ZB].

¹¹⁴ ר' דבריהם של רוזן-צבי ויקותיאל: "בהקשר של הספקת תרבות, מאפיינייה ההשתתפותיים של הדמוקרטיה המקומית מאפשרים לתושבי הרשות להשפיע על סדר-היום התרבותי ברשות, במקום סדר-יום זה ייקבע על-ידי 'קומיסר תרבות' הושב במשרד התרבות ומחליט עבור אורחי המדינה כולה מהי התרבות שעליהם לצרוך ואילו מוסדות ראויים למימון", רוזן-צבי ויקותיאל, לעיל ה"ש 25, בעמ' 530.

החשש הוא שהשיח הליברלי, כפי שהוא מצטייר בפרשת מוזיאון רמת גן, אשר תובע לעצמו אוטונומיה וסמכות מומחית אבסולוטית, מקשה על ההבטחה של המקומיות לבוא לידי ביטוי. זאת, ראשית, על-ידי ביצור אזור החיץ שבין האמנות והציבוריות. עיסוקם של ראש העירייה וחברי המועצה במוזיאון נחשד מיד כציני, כוחני ובלתי לגיטימי. כפי שציינו מוקדם יותר, זהו לא הסבר שניתן לשלול בקלות, אך החומרים שנסקרו מלמדים שהוא גם לא ההסבר היחיד שמתבקש: ראשית, ייתכן שהוא משקף סנטימנט ציבורי של ממש, ותפיסה לא משוללת יסוד של חופש הביטוי האמנותי, שעליהם מבקשים הנציגים להגן.¹¹⁵ שנית, עולה השאלה מי הוא הקהל המדומיין של שיח האמנות והזכויות ואיזה מקום הוא משאיר לתושבי המקום. מרגע שניצת הפולמוס, ניכר בדברי המגנים על הצגת היצירה כי דאגתם היא במידה רבה לאופן שבו הסרת היצירה תיתפס על-ידי "עולם האמנות", למוניטין של המוזיאון ולאובדן האמון בו מצד האמנים.¹¹⁶ במצב דברים שכזה, אילו נתיבים פתוחים בפני תושבי המקום לעצב את המוזיאון העירוני באופן שמקיים זיקה ומתכתב עם הקהילה? אנו מותירים שאלה זו פתוחה, תוך שאנו מכירים בכך שפרשת מוזיאון רמת גן והדינמיקה יוצאת הדופן שהתפתחה בעקבותיה מקשות על גזירת תשובות קונקלוסיביות. החשש הוא שהפוליטיקה של הוודאות שבבסיס שיח האמנות והזכויות, כפי שהיא משתקפת בדברים שתוארו, לא מותירה מקום להכרה בעולמות משמעות מקבילים, במשקועותם התרבותית, ובתוקפן של תפיסות מתחרות של מוסד המוזיאון העירוני. נבהיר, בעקבות מזרחי – אין זו הזמנה לרלטיביזם פשטני, או שלילת האפשרות להכרעה נורמטיבית בין טוב לרע.¹¹⁷ מובן מאליו שאיננו מאתגרים את חשיבותה של חירות היצירה הביקורתית כשלעצמה, כלומר את הערך שעליו הזכויות הליברליות מבקשות להגן. אלא שבעולם המעשה, מימוש של והגנה על חירויות אלה דורשים בהכרח רטוט של גבולותיהן במצבים קונקרטיים, תוך משא ומתן ושקלול תמורות (trade-offs) בין עולמות ערכיים והבנות מתחרות של מושג היצירה ומושג הביקורת כשלעצמם. החשש הוא שהפוליטיקה של הוודאות המתלווה לשיח הזכויות מכחישה זאת, ומניחה הבנות מסוימות כנתונות. הכרה בקונטינגנטיות ותפיסת העולם הפרטיקולרית שבבסיס הבנות

¹¹⁵ יובהר, כי אין בכוונתנו לטעון אמפירית כי הרגש הציבורי הוא כזה או אחר. כפי שהסברנו במהלך המאמר אנחנו סבורים כי בחינה שכזו מחייבת הכרעות ערכיות ומתודולוגיות שהידרשות אליהן אינה הכרחית לטענה שלנו, שהיא קונספטואלית.

¹¹⁶ ר' בדבריו של יו"ר הוועד המנהל עו"ד ברזילי: "אני חושב שאנחנו צפויים לנזקים של ממש לתדמית המוזיאון, לתפיסת האמנים שהם הלקוחות שלנו, כלפי המוזיאון. נשאר מוזיאון – אך הערך שלו בעולם האומנות ילך ויפחת אחרי שהאמנים יסירו את יצירותיהם מחר". וראו כן דבריה של תמר צדוק, חברת הוועד המנהל השניה שהצביעה נגד ההסרה: "אני דואגת לקיומו של מוזיאון. הזירה האומנותית לא תיתן אמון במוזיאון.... נאבד את מקומו של המוזיאון בזירה הלאומית, ירידה לטמיון של ההשקעות במוזיאון. אנחנו על סף נקודת האל חזור", פרטוקול ועד המוזיאון, לעיל ה"ש 63, בעמ' 5-6.

¹¹⁷ ניסים מזרחי "מעבר לגן ולג'ונגל", לעיל ה"ש 3, בעמ' 54, 69.

שונות של יצירה ושל ביקורת הכרחית לדיאלוג בעל משמעות ולליבון של סוגיות ציבוריות וערכיות, בוודאי במרחב המקומי המובנה למפגש ולהשתתפות.

ו. במקום סיכום

פרשת מוזיאון רמת גן ממחישה את המתח המובנה שבין שיקול הדעת הפוליטי ושיקול הדעת המקצועי-מומחי, מתח המכונן בהקשר זה על-ידי שני קטבים: פקודת העיריות מהעבר האחד וחוק המוזיאונים מהאחר. היא אף ממחישה את היחס המורכב שבין המוזיאון, משכנה של התרבות, לבין המרחבים שבהם הוא ממוקם – המקומי, הלאומי והגלובלי, כאשר כל אחד מהשחקנים המעורבים מבקש להמשיג יחס זה באופן שונה. כפי שביקשנו להראות, התמונה המצטיירת סבוכה ממה שניתן היה לצפות. ראש עירייה המתיימר לדבר בשם הקהילה המקומית ולייצג את ערכי הלאום, לכאורה על בסיס דגימה מתוך עמוד הפייסבוק שלו, ותוך צנזור יצירתו של אמן מוערך; פסק דין המושתת על הבחנה פורמלית בין הנחיה לשיקוף לא מחייב של עמדת התושבים, תוך מתן משקל מבוטל לניתוח רקע של מבני הכוח בשלטון המקומי והתלות המובנית של המוזיאון בעירייה; ושיח אנשי האמנות וזכויות האדם הטוען לאוטונומיה ועליונות תוך דרישה לחסינות מההתערבות ציבורית-פוליטית, ומדמיין את המוזיאון כממוקם במרחב גלובלי וכפונה לקהל טרנס-לאומי.

בעקבות הפרשה, שוב עולים קולות הדורשים הכרעה במתח שבין נבחרים ונבחרות הציבור בשלטון המקומי לבין אנשי ונשות המקצוע; בין פקודת העיריות המקנה לעירייה את אפשרות השליטה בוועד המנהל של המוזיאון לבין חוק המוזיאונים שנועד להגן על שיקול הדעת האוצרותי-מומחי. שורה של ארגונים המאגדים את מוסדות התרבות והאמנות בישראל, אמנים ואמניות, אוצרים ואוצרות פנו לממשלה ולמשרד התרבות בקריאה שלא לחדש את ההכרה במוזיאון רמת גן כל עוד לא יבוצע שינוי מוסדי שבמסגרתו תתקן ההטיה המבנית שהם מזהים לטובת ראש העירייה, באופן כזה שהעירייה תמנה רק שלישי מחברי הוועד המנהל לצד שלישי שימונה על-ידי משרד התרבות ושלישי שימונה על-ידי מועצת המוזיאונים או גוף מקצועי אחר. בד בבד קראו להצהרה המכירה בעצמאות שיקול דעתו של הוועד המנהל של המוזיאון ושל הצוות האוצרותי, כפי שמתחייב לשיטתם מחוק המוזיאונים.¹¹⁸ אכן, לעיצוב המוסדי תפקיד מכריע בעידוד שיח בעל משמעות, ובהחלט ייתכן שזוהי הצעה ראויה בהיבט זה. יחד עם זאת, אנו סבורים כי במתחים שבין הדמוקרטיה לביורוקרטיה המקומית, בין מחויבותו של המוזיאון לערכי הקהילה שבה הוא יושב לבין תפיסתו כ"מקדש המוזות" המשוחרר לכאורה מכל מגבלה – כל ניסיון הכרעה יהיה שגוי, וממילא עקר.

הכרוניקה הידועה מראש של כשלון המשפט להכריע במתחים המתוארים ולהכתיב תוצאה ברורה נובע במידה רבה מהיותה של הסוגיה בעיה פוליציטרית: "אתגר חברתי רב-מוקדי שלפתרונו נדרש שילוב של מקורות ידע, אינטרס וכוח, שאינם יכולים

¹¹⁸ מערכת ערב רב "פניית ההתאגדיות המקצועיות של עולם האמנות בעקבות אירועי ר"ג" ערב רב <https://www.erev-rav.com/archives/53773> (19.1.2022).

להתמצות בהכרעה עקרונית ובינארית של מוסד יחיד, כל שכן מוסד כמו בג"ץ, המוגבל מבחינת המידע הזמין לו וסוגי השיקולים שהוא רשאי להפעיל וההחלטות שבכוחו לקבל".¹¹⁹ נבחרי ציבור ואוצרים מומחים; גופי שלטון מקומי ומשרד התרבות המרכזי; אנשי מינהל לצד חברה אזרחית; פוליטיקאים ושופטים; תושבי העיר וקהילות המיעוט שבה ושמחוצה לה – כולם שותפים לעיצובו של המוזיאון, וכל אחד ניגש למשימה עם עולם משמעות משלו. הניסיון ליישבם באופן מניח את הדעת על-ידי כלל משפטי (הסובל, כידוע, מקשיים להשליט את תוכנו על המציאות המורכבת שעמה הוא נאלץ להתחכך)¹²⁰ או על-ידי בית המשפט (שנדרש להתמודד בין היתר עם אתגרי לגיטימציה ומומחיות) נדון אפוא לכישלון.¹²¹ דינם של המתחים להמשיך ולהתקיים, ומוטב שיתקיימו באופן קונטקסטואלי, אקספרימנטליסטי וקשוב. בהיתכן כך, ביקשנו לטעון שהרשות המקומית, כמתווכת נורמטיבית, טומנת בחובה את הפוטנציאל להיות המקום האופטימלי לקיימם.¹²² עיצוב מנגנונים משפטיים-מוסדיים מעודדי השתתפות ושיח בעלי משמעות הוא כאמור נדרש אחד בדרך למימוש, וצריכה להתלוות אליו הכרה מפוקחת באופן שבו משפיע ביזור התמיכה בתרבות על מבני התלות והכוח, ועמדה אפיסטמית שמקבלת את המגוון העמוק של עולמות המשמעות שבהם מחזיקים השחקנים שלוקחים חלק בעיצוב המוזיאון כמוסד מקומי. פרשת מוזיאון רמת גן רחוקה מלספק מודל אידאלי לכל אלו, אבל היא בהחלט מספקת שורה של מחשבות ולקחים.

הביזור של התמיכה בתרבות לרשויות המקומיות, כך שהן אחראיות היום לחלק הארי של ההוצאה הציבורית על תרבות, בשילוב עם המבנה המשפטי של התאגיד העירוני, יוצרים תלות משמעותית של מוסדות התרבות במועצת העיר ובראש העירייה. בית המשפט לעניינים מינהליים לא נדרש לכך כאשר קבע שראש העירייה לא הנחה את הוועד המנהל אלא רק שיקף לו את החשש מפגיעה ברגשות הציבור, ואולם הבנת מבנה הכוח הייחודי שנוצר בעקבות מאפיינים אלה ברמה המקומית מחייב הקפדה

¹¹⁹ הגדרתו של אורי אהרונסון בעקבות לון פולר: אורי אהרונסון "פרשת כביש בר-אילן כמשבר מוסדי" **שומרי החומות – בג"ץ והחברה החרדית** 413, 411 (גדעון ספיר וחיים זיכרמן עורכים 2023).

¹²⁰ הילה שמיר "גישות פמיניסטיות לרגולציה של הזנות: מבט אוהד על הפער שבין המשפט עלי ספר לבין המשפט בפעולה" **מסדירים רגולציה: משפט ומדיניות** 125, 121 (ישי בלנק, דוד לוי-פאור ורועי קרייטנר עורכים 2016).

¹²¹ ר' אהרונסון, לעיל ה"ש 119. אין כוונתנו שלבית המשפט אין כלל תפקיד במחלוקות כאלה, או שהוא לא יכול לתפקד כשחקן מעודד שיח. אף לא מן הנמנע שבמקרי קצה מובהקים התערבות של בית המשפט תהיה רצויה. ואולם, בוודאי שלא ניתן להחיל בקלות כלל משפטי על מרחב הביניים שמערב התנגשות בין תפיסות ערכיות לגיטימיות, שמוטב שיהיו בהירות.

¹²² בכך אנחנו צועדים בעקבות המחקר הבולט בתחום. ר' במיוחד: בלנק "מקומו של ה'מקומי'", לעיל ה"ש 23; בלנק ורוזן-צבי "הצעת חוק העיריות", לעיל ה"ש 52; ישי בלנק "העיר והעולם" **עיוני משפט** מה (צפוי להתפרסם 2023).

יתרה בבחינת שאלות מסוג זה – ההבדל בין המלצה לדרישה עשוי להיות מקופל בגודל המקל שביד יותר מאשר בבחירת המילים שבפה. כמובן שעוד לפני כן, נדרשת הפגנת אחריות מהשלטון המקומי עצמו. ניצול של פלטפורמות דיגיטליות לשם קבלת החלטות רגישה לקולות התושבים היא מתבקשת ומבורכת, במיוחד על רקע האתגרים לדמוקרטיה ברמה הלאומית, אולם בד בבד עולה החשש לשימוש בהן שהוא יותר תעמולתי מאשר קשוב. במיוחד על רקע המגמות המזוהות עם עליית הפופוליזם, שלא פוסחות על המרחב העירוני ועל השלטון המקומי, קיים חשש שהשימוש בפלטפורמות הדיגיטליות והקשר הישיר שהן מאפשרות לכאורה עם התושבים יחישו את הנטייה לדחוק לשוליים את עמדת גורמי המקצוע, ויתמכו ביומרת הגורמים הנבחרים לדבר בשם הקהילה כנגד אלה הזרים לה, אפילו כשזו אינה נתמכת בהליך השתתפות בעל משמעות. הידרשות לשורה של סוגיות קונספטואליות ומתודולוגיות חייבת ללוות את הפנייה למנגנונים אלה, שבלבן השאלה מי הם "תושבי המקום" שאת קולם יש לשמוע, מהן השאלות שמזמינות השתתפות ציבורית, ובאיזה אופן. זאת, תוך הכרה בכך שתושבי המקום הוא מושג קונטיננטלי ומשתנה, ויש היגיון, בוודאי כאשר מעצבים את המוזיאון העירוני, לחשוב "מחוץ לגבולות העיר". ברשימה זו אף ניסינו לשקף את החשש מפני שעתוק ברמה המקומית של דפוסי החשיבה והפעולה של שרי השלטון המרכזי, הרואים עצמם מגני הערכים הלאומיים מפני האמנות החתרנית. המבנה המוסדי של השלטון המקומי "מזמין" יותר שימוש בשוט התקציבי למשטור הביטוי האמנותי, אולם בה בעת, נוכח הפוטנציאל הדמוקרטי שלו, דווקא במסגרת השלטון המקומי השימוש בשוט התקציבי ובפיקוח "מלמעלה" כאמצעי וטו וכמדכא שיח חותר תחת ההגיונות וההבטחות של הביזור.

בעוד שקשה לחלוק על חשיבותן של אוֹצָרוֹת ונשות המקצוע בעיצוב המוזיאון, שיח האמנות והזכויות שטוען לאוטונומיה וסמכות עליונה, תוך יצירת חיץ בין "עולם האמנות" לבין הציבור והפוליטיקה, מעורר תהיות באשר ליכולתם של תושבי המקום, העדפותיהם הפרטיקולריות וגם תפיסתם הייחודית של היחס בין חופש הביטוי והיצירה לבין הקהילה להשתתף באופן משמעותי בעיצובו של המוזיאון העירוני. על מנת להביא לידי ביטוי את הערך של המקומיות, הצענו שגם אנשי ונשות המקצוע יצטרכו לאמץ תפיסה רפלקסיבית יותר ביחס למוסד התרבות ולערכים המכוננים אותו, מסקנה מתבקשת במיוחד בפרשה של מוזיאון רמת גן לנוכח נושא התערוכה מעוררת המחלוקת – היחס בין המוזיאון והציבור.¹²³

תאודור אדורנו, מההוגים הבולטים באסכולת פרנקפורט, לימדנו שאת ההגיונות של התרבות לא ניתן להכפיף להגיונות של מינהל מכל סוג שהוא. ככזאת שמקפלת בתוכה אלמנטים רבים כל כך ללא מכנה משותף, התרבות "בוגדת מהיסוד בכל אפשרות להביט עליה במבט המינהלי, שמימתו היא להסתכל מגבוה, להרכיב, לחלק,

¹²³ ר' לעיל ה"ש 4 והטקסט המקיף אותה.

להעריך ולארגן".¹²⁴ זוהי הבחנה יסודית ששוללת את הנסיונות לאלף את האמנות בשם ערכי הלאום, אך גם את אלו המבקשים להכפיף אותה לסטנדרטים מקצועיים-אובייקטיביים-מובחנים של הערכה. היא מחייבת צניעות, פתיחות ודיאלוג קשוב, שאנו סבורים כי עיגונו של המוזיאון במקומיות יכול לקדם. ערכים אלו לא התגשמו במידה מספקת בפרשת מוזיאון רמת גן, אולם יש לקוות שהתובנות שצפו בעקבותיה יקדמו את מימושם בסיבוב הבא.

Theodor W. Adorno, *Culture and Administration, in THE CULTURE INDUSTRY: SELECTED ESSAYS ON MASS CULTURE* 107 (Jay M. Bernstein ed., 1991) (התרגום של הכותבים).